

Na určitém stupni společenského vývoje vznikají instituce, které vyjímání a uchovávání věcí, mající hodnotu věcné paměti, dělají v zastoupení určité pospolitosti – obce, regionu, národa nebo v zastoupení určité skupiny lidí věnující se nějaké speciální činnosti (např. výrobci a vyznačči automobilismu = muzeum výrobců aut určité značky). Tak vznikají muzea. Při onom rozpoznávání hodnot nějaké věci, která je reprezentantem nějaké skutečnosti, a při jejím vyjmutí z přirozeného prostředí a rozhodnutí zařadit ji do sbírky říkájí pracovníci muzea, že rozpoznávají „muzealitu“ a provádějí „muzealizaci“.

Pokud je tedy pravda, že člověk je svou podstatou puzen k tomu, aby si vytvářel věcnou paměť, potom na vyšší civilizační úrovni musí nutně existovat muzea a v tomto smyslu jsou věčná po dobu existence lidstva na této planetě. Jde jen o to, jak budou své poslání plnit, jak budou vyhovovat měnícím se potřebám společnosti, co jí budou nabízet a jak si profesionálně povedou. A z tohoto úhlu pohledu je existence mnohých muzeí zcela nejistá.

DOPORUČENÁ LITERATURA

FIALOVÁ, D. *Profesní a etické standardy a výkonnostní ukazatele muzejní práce*. Praha, 2003.
TLACHOVÁ, K. (ed.). *Profesní etický kodex ICOM, doporučení UNESCO o muzeích, kulturním a přírodním prostředí*. Praha, 1994.

ZÁKLADNÍ OBOROVÁ LITERATURA

AMBROSE, T. – PAINE, C. *Museum Basics*. London, 1993.
BENEŠ, J. *Základy muzeologie*. Opava, 1997.
STRÁNSKÝ Z. Z. *Úvod do studia muzeologie*. Brno, 1995.
WAIDACHER, F. *Průručka všeobecné muzeologie*. Bratislava, 1999.

2/ DĚJINY SBĚRATELSTVÍ A MUZEJNICTVÍ

Pavel Holman

Sběratelství je fenomén, který existuje již několik tisíc let. Od prostého sbírání pěkných věcí se postupně člověk dopracoval k cílevědomému shromažďování předmětů pro jistý konkrétní účel (vědecký, estetický, finanční, prestižní aj.). Podle zatímních poznatků vychází sběratelství zřejmě ze staré potřeby lidstva shromažďovat předměty za účelem přežití. Když tato bezprostřední příčina pominula a člověk měl existenci relativně zajištěnou, shromažďovací pud nevymizel, ale modifikoval se a vzniklo sběratelství jako forma zábavy, trávení volného času, vzdělávání a poučení.

Aby se mohlo plně rozvinout, muselo být splněno několik předpokladů. Předně to byl rozvoj lidského myšlení a hlavně schopnost pracovat s abstraktními pojmy a obrazy. Dále muselo lidstvo přejít k trvalým sídlům, tedy od lovecko-sběračského způsobu obživy k zemědělství. V situaci, kdy člověk musel být připraven na okamžitou změnu místa pobytu, nemohl mít nějakou rozsáhlou a objemnou sbírku, kterou by nemohl ihned odvézt. Předmětem zájmu sběratelů byly a jsou jak přírodniny, tak lidské výrobky. Důležitou roli tak sehrál rozvoj řemeslné výroby a dělby práce. Řemeslníci se nesoustředili jen na výrobu ryze účelových a funkčních předmětů, ale produkovali i předměty ozdobné a luxusní a později přímo sbírkové předměty. Musely také již existovat skupiny obyvatel, které měly dostatek peněz, aby si takovéto předměty mohly koupit. Musela tedy proběhnout sociální diferenciacie společnosti a vznik majetné vrstvy. Poslední předpokladem jsou společenské podmínky, které tolerují samotné sběratelství jako jednu z forem lidské činnosti, trávení volného času a zábavy.

Dějiny sběratelství a muzejnictví se zabývá část muzeologie zvaná *historická muzeologie*. Kromě dějin samotných sbírek a muzeí se věnuje i vývoji jednotlivých činností zajišťujících fungování sbírky, jako je sbírkotvorná činnost, evidence a dokumentace, prezentace, ochrana a bezpečnost, konzervace, ale zabývá se také motivací sběratelů k shromažďování předmětů, vývojem teorie sběratelství a muzejnictví a různými dalšími faktory, jako jsou ekonomické, společenské, kulturní, sociální, psychologické atd. Věnuje se tedy vývoji celého fenoménu sběratelství od jeho počátků až po současnost v celé jeho šíři a souvislostech. Historická muzeologie si také všímá některých specifíků odlišujících sbírky od muzeí nebo starší fáze sběratelství od nových. Například jsou do sbírek začleňovány věci, které jsou dnes předmětem zájmu jiných institucí, např. knihoven a archivů. Sbírkou také obsahovaly živé předměty – zvířata a rostliny, kterým se dnes také věnují jiné instituce – zoologické

a botanické zahrady, arboreta, akvária, vivária aj. Pro sběratele neznamenal začlenění předmětu do sbírky ztrátu původní funkce. Věci byly často dále využívány ke svému účelu. Hudební nástroje používali členové dvorních kapel, obrazy a sochy byly používány k výzdobě interiérů a exteriérů. V dnešních muzeích jsou předměty po přenesení začleňovány do nových kontextů a ztrácí původní funkci. Sběratelé také do konce 19. století příliš nerozlišovali mezi originálem a kopií. Pokud nemohli získat originál, nechali si pořídit kopii. Díky tomu se nám také zachovala řada děl řeckého antického sochařství, protože se o něj zajímali římské sběratelé a často si nechávali zhotovovat kopie.

Postupně bylo vytvořeno i členění vývoje sběratelství – periodizace. Jednotlivé etapy jsou označovány podle převažujícího typu sbírky. Ve většině případů ale neznamená přechod k nové etapě zánik formy předchozí. Dnes bývá vývoj sběratelství a muzejnictví členěn do následujících etap:

1. starověké a antické sběratelství: 3. tisíciletí př. n. l. – 5. století n. l.
2. éra středověkých pokladových sbírek: 5. století – 15. století
3. éra kabinetů: 15. století – 17. století
4. éra přechodu od kabinetů k muzeím 18. století
5. éra muzeí: 19. století – současnost

Kde a kdy můžeme najít počátky sběratelství? Pokud vezme za základ sbírku, která je budována cílevědomě a záměrně, je evidována, ochraňována a případně vystavována, pak v době starověkých civilizací Egypta, Mezopotámie a Číny, tedy od 3. tisíciletí př. n. l. Někteří autoři kladou vznik sběratelství dále do minulosti a za sbírku považují například pohřební výbavu nebo šamanovy pomůcky. Považovat tyto věci za sbírku je ale přinejmenším diskutabilní.

Starověké sběratelství

Ze starověkého Egypta, Číny a Mezopotámie máme již konkrétní doklady o záměrně shromažďovaných předmětech tvořících sbírky. Od starověku až do vrcholného středověku můžeme mezi sběratele zařadit tři skupiny tehdejší společnosti: panovníky, nobilitu a kněze (zvláštní skupinu by mohli tvořit ještě učenci a vědci, ale ti velice často pocházeli z některé z výše zmiňovaných). Tito sběratelé se jen málokdy sami věnovali aktivnímu sbírání. Tím pověřovali správce sbírek a další pracovníky, oni sami se těšili jen výsledkem jejich činnosti. Pokud jde o obsah sbírek, najdeme v nich jak přírodniny, tak lidské výrobky. Jestliže bychom zkoumali účel sbírek, najdeme řadu možností. Mohlo jít o sbírky ekonomické povahy, byly tedy potenciální zásobárnou předmětů směnitelných za peníze, nebo také reprezentační – symbolizovaly moc panovníka a jeho božskou podstatu a bohatství. Mohly mít také náboženskou, rituální funkci –

velice často se setkáváme se sbírkami votivních darů u chrámů či poutních míst. Některé ze sbírek měly i vědecký a vzdělávací účel, používali je vědci ke svému výzkumu nebo také k výuce svých žáků. Mohly plnit i estetickou funkci.

Metody získávání nových přírůstků se zčásti nelišily od těch dnešních. Byl to sběr, výzkum, nákup předmětů, objednávka od umělce či řemeslníka, dar, dědictví. Některé metody získávání byly poněkud jiné a ne zrovna legální. Běžně byly nové přírůstky získávány jako válečná kořist, loupež a krádež.¹

Ve starověkém Egyptě se první sbírky začínají objevovat u panovnických dvorů a chrámů ve 3. tisíciletí př. n. l. Jednalo se o sbírky knih a votivních darů. Nejvíce známých sbírek pak pochází až z doby Nové říše ze dvorů vládců země. Sbírala například královna Hatšepsut, která měla sbírku živých zvířat a rostlin, nebo Thutmosis III., který sbíral rostliny.² Tutanchamon sbíral předměty zpodobňující posvátného brouka skarabea, Amenhotep III. pak výrobky z emailu.

V Mezopotámii najdeme četné sbírky v sumerském městě Ur. U písarské školy byla objevena sbírka hlíněných tabulek s různými druhy klínového písma, která sloužila k výuce písma. Na území města bylo nalezeno také několik knihoven. Známe i jméno jedné konkrétní sběratelky z tohoto města, kterou byla princezna Bel Šalti Nanar (babylonská princezna, dcera krále Nabonida), jejíž sbírka se nazývala Kabinet divů lidstva. Sbírání se věnoval i známý babylonský král Nabukadnesar II., který vládl v 6. století př. n. l. Část jeho sbírky tvořila válečná kořist, která byla vystavena ve městě a hlavních chrámech a měla symbolizovat porážku protivníka. Tvořily ji hlavně sochy a reliéfy, knihy a uměleckořemeslné výrobky. Podobnou sbírku měl i asyrský král Aššurbanipal II., vládnoucí přibližně ve stejné době. Vybudoval v Ninive také botanickou zahradu a slavnou knihovnu.

V Číně sbírali hlavně panovníci, vysocí hodnostáři a úředníci. Předmětem jejich zájmu byly předměty dokládající historii státu a rodu, dále předměty z bronzu, jadeitu a nefritu, knihy, obrazy

¹ Například římský politik, vojevůdce a diktátor Lucius Cornelius Sulla získal většinu předmětů ze své sbírky při vojenském tažení do Řecka, kde vydrancoval řadu měst. Proslavené byly krádeže správce Sicílie Gaia Licinia Verrese, který si takto vybudoval poměrně rozsáhlou sbírku. Jeho počínání nezůstalo bez odezvy. Byl obviněn a v procesu odsouzen do vyhnanství. Obžalobu vedl Marcus Tullius Cicero, který ji pak sepsal do díla, které má českých název *Řeči proti Verrovi*.

² Hatšepsut (podle starší transkripce se její jméno psalo Hatšepsovet, podle současného čtení Hatšepsut) se zaměřila hlavně na africkou flóru a faunu. Chovala například gepardy, žirafy, antilopy, slony aj. Thutmosis III. se věnoval hlavně rostlinstvu Předního Východu. Botanická zahrada je vyobrazena na reliéfu v jeho hrobce a také v chrámu v Karnaku v místnosti zvané příznačně Botanická zahrada. Podle vyobrazení v botanické zahradě žila i zvířata, a odborníci napočítali celkem 300 druhů rostlin a zvířat.

a velice ceněná byla (a stále je) kaligrafie. Ve 3. století př. n. l. založil císařskou sbírku sjednotitel Číny a první císař Čchin Š'Chuang-Ti. Tato sbírka existuje dodnes a jde o nejstarší, nepřetržitě existující sbírku. Najdeme v ní předměty z výše zmíněných skupin. Dnes je rozdělena na dvě části. Jedna zůstala v Pekingu a je umístěna v muzeu v Zakázaném městě, druhou část odvezl Čankajšek na Taiwan a dnes je umístěna v Národním palácovém muzeu v Taipeji. Sbírký existovaly i v Japonsku. Převážně to byly sbírky votivních darů u různých chrámů. Jedna z nich byla u chrámu Šoso-in ve městě Nara, zachovala se dodnes a je umístěna v Národním muzeu Nara. Jde o soubor asi 9 000 votivních darů, což mohou být textilie, obrazy, sošky, hudební nástroje, boty atd.

Nejrozšířenější bylo sběratelství v antickém Řecku a Římě, kde se stalo i společenským fenoménem a mnohé sbírky byly běžně navštěvované a máme je doložené z řady literárních děl. Jedním z typů byly sbírky obrazů zvané pinakotéky (jedna z nich byla na athénské Akropoli), nebo soch, které byly zvané glyptotéky. Velkému zájmu se těšily i řezané drahé kameny v podobě gemm, kamejí nebo jinak zpracovaných. Takovou kolekci vytvořil například Gaius Iulius Caesar. Císař Octavianus Augustus sbíral přírodniny, knihy a umělecké předměty. Četné sbírky vznikly u různých vzdělávacích institucí – v lyceích, akademiích apod. V athénském Lyceu zformoval sbírku přírodnin Aristoteles, který ji také používal pro výuku. Touto sbírkou a institucí se nechali, mimo jiné, inspirovat Ptolemaiovci, když v egyptské Alexandrii založili slavný Musaion. Našli bychom zde sbírku rostlin, zvířat, různé matematické, fyzikální a astronomické přístroje, medicínskou sbírku a také slavnou Velkou knihovnu, která prý byla největší v tehdejší světě.³

Zvláštní formou sbírek byly v antickém Řecku tezaury. Jednalo se o sbírky votivních darů, vznikajících u významných poutních míst, věštírén a chrámů. V Delfách se zachoval posvátný okrsek s tezaury významných řeckých měst. O sbírky se starala stráž zvaná hieropoi, která přijímala nové věci, evidovala je a ukládala. Sbírký byly přístupné návštěvníkům, takže hieropoi zajišťovali i provoz v době, kdy bylo muzeum otevřeno. Antické sběratelství vlastně zaniklo s rozvojem křesťanství. Nějakou dobu přežívalo ještě v Byzanci, ale i tam bylo brzy ovlivněno křesťanstvím, které původní sběratelství nahradilo novou formou zvanou *středověké pokladové sbírky*.

³ Podle údajů starověkých autorů měla knihovna mít v době největšího rozkvětu asi 700 000 svitků a prý obsahovala všechna tehdejší díla římské a řecké vědy a kultury. Překlady egyptských a mezopotamských knih bylo jen málo. Za druhou největší je považována knihovna v maloasijském Pergamu, která měla mít asi 400 000 svitků.

Středověké sběratelství

Středověké sběratelství bylo zásadně ovlivněno novým náboženstvím – křesťanstvím. Nebylo to ale hned po jeho vzniku. Samotné křesťanství si nejprve muselo vyřešit svoje vnitřní věroučné, legislativní, správní a jiné problémy a také se dostat z pozice pronásledovaného náboženství do pozice náboženství legálního. Ke změnám dochází hlavně ve 4. století. Nejprve v roce 313 přijal císař Konstantin Veliký tzv. milánský edikt, kterým zrovnoprávnil křesťanství s ostatními náboženstvími v Římské říši. Na konci tohoto století, v roce 380, vydali císaři Theodosius II. a Gracian edikt, kterým se stalo křesťanství jediným povoleným náboženstvím. Sběratelé se tak několik století orientují převážně na sbírání předmětů souvisejících s náboženstvím, v tomto případě křesťanstvím, a světské věci jsou v menšině. Nemůžeme ani hovořit o vědeckých sbírkách, pokud bychom je nehodnotili z hlediska teologie. Nejrozšířenější byly sbírky ostatků a relikvií, tedy částí těl světců nebo předmětů, které užívali, a předmětů spjatých se životem a umučením Ježíše Krista a životem jeho matky Panny Marie.

Kult svatých, Ježíše Krista a Panny Marie, hrál v dějinách křesťanství významnou úlohu. Křesťanská liturgie byla od počátku připomenutím poslední večeře. Od 2. století pak můžeme zaznamenat postupný nárůst kultu křesťanských mučedníků a jejich uctívání lidmi. Vyzývání mučedníků má největší účinnost, pokud se koná u jejich hrobu. S šířením úcty do dalších zemí byly hroby nahrazovány relikviemi. Z kostry byly postupně oddělovány menší části a ukládány do zvláštních schránek – relikviářů. Rovněž byly uctívány i předměty, které mučedníci užívali nebo se jich dotýkali, i ty byly děleny a ukládány do relikviářů, následně pak přenášeny a ukládány do nových křesťanských chrámů. Sbíraly je jak církevní instituce, tak také jednotlivci. Zájem o ně byl tak vysoký, že nabídka silně zaostávala za poptávkou, a situace využívali různí falzátoři, kteří byli schopni na zakázku vytvořit jakoukoliv relikvii a potvrzení o její pravosti. Rozborem kostí v relikviářích se zjistilo, že se zde často nacházejí nejen kosti lidské, ale i zvířecí (opíci, drůbeží, vepřové, ovčí aj.).

Samotné relikviáře měly značnou hodnotu. Byly vyráběny z drahých kovů a zdobené drahokamy. Měly různé tvary – například té části těla, z jaké pocházel ostatek (ruka, busta, chodidlo atd.), pak mluvíme o relikviáři antropomorfním nebo také mluvícím. Mohly připomínat náhrobek, tumbu (jakou známe například z hrobu sv. Václava v katedrále sv. Víta v Praze nebo hrobu krále Vratislava I. v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě). K tomuto typu bychom mohli přiřadit relikviář sv. Maura uložený v Bečově nad Teplou nebo relikviáře Panny Marie a Karla Velikého v Cáchách či Tří králů v Kolíně nad Rýnem. Relikviáře mohly dále připomínat chrám nebo

celou postavu (relikviář St. Foy ve Francii). Zvláštním typem byly plenáře. Jde o plochou desku s otvory pro jednotlivé ostatky nebo relikvie – například Kolovratský plenář ve svatovítské pokladové sbírce. Pokud plenář obsahuje pouze část dřeva ze svatého kříže, pak ho nazýváme staurotéka.

Základem většiny relikviářů je dřevěná schrána, která je pokryta pláty drahého kovu (zlato nebo zlacené stříbro) a je dále zdobena například drahokamy (broušenými nebo v podobě gemm a kamejí), řezbami v perleti, slonovině či želvovině, emaily atd.

Dále můžeme ve středověkých sbírkách nalézt liturgické náčiní (kalichy, monstrance, kříže, patény, prsteny, biskupské a opatské berly, nádoby na olej, konvice na víno atd.), liturgické oděvy (ornáty, kasule, mitry, rukavice, obuv aj.), votivní dary, knihy (bible, evangeliáře, misály, knihy hodinek, kroniky, anály, lékařské a právní spisy, cestopisy aj.), mince a medaile, gobelíny, obrazy a sochy (tyto výhradně s církevními motivy), kuriozity a rarity. Zvláštní kapitolou byly přírodniny. Zcela výjimečně mohla mít část povahu vědecké sbírky, ale v naprosté většině případů se jednalo o kuriozity a rarity, přičemž některým byly přisuzovány magické účinky. Přírodniny byly interpretovány ve světle dobových poznatků. Kůže či kostra krokodýla byla kůží či kostrou draka, roh narvala byl rohem jednorožce, dále ve sbírkách najdeme části těl bazilišků, mořských hadů a jiných. Roh narvala byl velice ceněn a nesměl chybět prakticky v žádné významné sbírce až do 19. století. Měl totiž chránit před jedem a jedy identifikovat v potravě, měl i ochranné, magické účinky a drčený, smíchaný s nápojem měl působit jako afrodisiakum. Sběratelé se snažili získat také tzv. bezoáry, tedy kameny z trávícího ústrojí bezoárových koz, které měly působit proti jedům. Dále mohly středověké kolekce obsahovat zbraně a zbroj, matematické a fyzikální přístroje, horniny, minerály a drahé kameny, keramiku a sklo.

Středověké pokladové sbírky dělíme do dvou základních skupin – sbírky církevní a světské. Církevní sbírky vznikaly u klášterů, biskupství, kapitul, u papežské stolice, katedrál, nebo je vytvářeli církevní hodnostáři. Světské sbírky vytvářeli hlavně panovníci, ve vrcholném středověku pak také významní šlechtici a bohatí měšťané. V této době se sběrateli také stávali někteří učenci.

Církevní pokladové sbírky byly přímo spjaty s křesťanstvím a církevní liturgií a pro ně byly prakticky využívány. Měly také reprezentační funkci. Ta byla spjata zejména s úctou věřících k relikviím. Jejich kolekce (relikvií) byly primárně určeny k prezentaci, a to jak při bohoslužbách, tak při zvláštních akcích. Byly ukazovány při vybraných příležitostech, hlavně různých církevních svátcích. Buď přímo v chrámech nebo ve zvláštních věžích postavených blízko vý-

znamných kostelů.⁴ Ukazování bylo mnohdy provázeno udělováním odpustků, což povoloval papež.

Středověké pokladové sbírky najdeme prakticky po celé Evropě. U nás je nejvýznamnější pokladová sbírka u katedrály sv. Víta na Pražském hradě, jejíž počátky můžeme datovat do 1. pol. 10. století, a která existuje dodnes. Obsahuje ostatky a relikvie zemských patronů (sv. Václava, sv. Víta, sv. Vojtěcha, sv. Ludmily, sv. Prokopa, sv. Zikmunda) a mnoha jiných světců (sv. Petra, sv. Pavla, sv. Jiří, sv. Kateřiny aj.), kalichy, monstrance, svícny, kříže, konvičky na olej, liturgická roucha, pohřební štíty, mince a medaile, obrazy a sochy. Za vůbec první přírůstek do sbírky je považováno rámeč sv. Víta, které měl získat kníže Václav od německého krále Jindřicha I. Ptáčníka. Největšího rozmachu dosáhla sbírka za císaře Karla IV., který ji obohatil o největší počet předmětů. Jak uváděl, tak pro slávu samotného chrámu, města Prahy a celého Českého království. Karel také nařídil pravidelné ukazování předmětů na Dobyčím trhu na Novém Městě pražském. V jeho době se začaly pravidelně vést inventáře celé sbírky a byly vyčleněny i pozemky, jejichž výnos byl určen pro udržování předmětů. Dnes je většina sbírky uložena v tzv. Hilbertově pokladnici v nové části katedrály a některé předměty lze spatřit v expozici Příběh Pražského hradu.

Další sbírka vznikla u kapituly na Vyšehradě, kde byly nejceněnější předměty údajně lýčené střevíce a mošna Přemysla Otakara. O nich se zmiňuje ve své kronice Kosmas. Pak na nějakou dobu zprávy mizí a objevují se až za Karla IV., časem se však opět ztratily. V Praze vybudovaly významné sbírky kláštery Strahovský⁵ a Břevnovský. Mimo Prahu pak například kláštery Vyšší Brod (zde mj. kříž Závěš z Falkenštejna a obraz Vyšebrodské Madony), Zlatá Koruna, Teplá, Rajhrad nebo biskupství olomoucké. V některých případech se sbírky postupně měnily a v 16. a 17. století se z nich staly moderní kabinetní sbírky, které měly již vědecké zaměření a byly používány i při výuce v klášterních školách, jako tomu bylo v Teplé a ve Zlaté Koruně.

⁴ Takové věže máme doložené například z Norimberku u Frauenkirche nebo z Vídně u Stephansdomu. Věž nechal postavit na Dobyčím trhu v Novém Městě pražském i Karel IV. Ukazování zde probíhalo téměř celou druhou polovinu 14. století, než byla věž nahrazena kaplí sv. Ducha za vlády Václava IV.

⁵ Strahovská sbírka byla původně klasickou středověkou církevní pokladovou sbírkou. Od 16. století se začala měnit na sbírku kabinetní. Na konci třicetileté války ji, stejně jako sbírku Rudolfa II., vydrancovali Švédové, ale pak byla obnovena a postupně rozšiřována. Více o sbírce například v knize: KNEIDL, P. *Počátky sběratelství a strahovský kabinet kuriozit*. 1. vyd. Praha, 1989.

Podobné sbírky najdeme i v dalších evropských zemích. V sousedním Rakousku například u Stephansdomu ve Vídni, sídla arcibiskupa, která je dnes vystavena v Dómském a diecézním muzeu v těsném sousedství katedrály a obsahuje liturgické náčiní a roucha, relikvie a ostatky, obrazy, sochy, mince a medaile. Nedaleko Vídně se nachází městečko a augustiniánský klášter Klosterneuburg, který založili již Babenberkové ve 12. století. Rozsáhlou, ale nedokončenou přestavbou prošel klášter v 18. století, kdy se z něj snažil udělat Karel VI. rakouskou obdobu Escorialu. Nejcenějším předmětem klášterní sbírky je asi tzv. verdunský oltář, vzniknuvší koncem 12. století. Sbírkou byla v 17. a 18. století rozšířena o umělecký a historický kabinet. Jiným příkladem původně středověké sbírky může být benediktinský klášter Kremsmünster založený roku 777 bavorským vévodou Tassilem III. Ten klášteru daroval nádherný kalich, který je zde uchovávan dodnes. Původní klasická středověká pokladová sbírka byla rozšířena na vědecký a školní kabinet, dodnes uložený v Matematické věži, která je zakončena astronomickou observatoří. Sbírkou ostatků a relikvií, liturgického náčiní, rouch, obrazů a soch byla rozšířena o sbírku přírodnin (herbáře, zoologické preparáty, horniny a minerály, modely hub, dendrotéka), hudebních nástrojů a hudebnin, matematických a fyzikálních přístrojů, zbraní a zbroje, o archeologickou sbírku, rarity a kuriozity, knihy. Podobnou sbírku bychom našly v klášteře Göttweig u Kremsu. Dodnes známou a hojně navštěvovanou sbírku vytvořili v klášteře Melk. Bohatou kolekci vlastní i arcibiskupové v Salcburku aj.

V Německu se zformovaly sbírky hlavně u klášterů a biskupství a arcibiskupství. Například bohatá sbírka v Řezně dodnes uchovává mj. kříž původně patřící Přemyslu Otakarovi II. Proslavené jsou zejména sbírky tří arcibiskupských knížectví na západě Německa – Trevír, Kolín nad Rýnem a Mohuč. V Kolíně nad Rýnem jsou uloženy ostatky novozákonních tří králů v nádherném domečkovém relikviáři. V Trevíru je uložena tunika Ježíše Krista, jeden ze hřebů, kterým byl přibit na kříž, či část řetězu, kterým byl spoután sv. Petr, a také jeho berla. V Mohuči se nacházejí hlavně předměty spojené s dějinami arcibiskupství.

Významné místo zaujímaly Cáchy, které jsou spjaté s Karlem Velikým. Město se stalo jedním z center jeho říše a ve zdejším dómu je i pohřben. V pokladové sbírce je domečkový relikviář s ostatky Karla Velikého a tentýž typ relikviáře s relikviemi Panny Marie. Karel IV., který Karla Velikého uctíval a politicky na něj v Říši navazoval, nechal pro dómskou pokladovou sbírku zhotovit relikviář v podobě busty Karla Velikého. Dalšími lokalitami se středověkými pokladovými sbírkami jsou například Quedlinburg, Corvey, Brémy, Norimberk, Raichenau aj.

Asi nejvýznamnější středověkou pokladovou sbírkou je ta u kláštera v Saint-Denis. Benediktinské opatství, jehož chrám slouží od 10. století jako pohřebiště francouzských králů, patřilo k předním klášterům země a jeho opaté zastávali významné státní funkce. Sbírkou zažila největší rozkvět za opata Sugera⁶ v 1. pol. 12. století. Ten získal pro sbírku řadu předmětů a některé z nich nechal upravit. Známy je například pohár, jehož kupa je vyřezávaná z achátu, nebo sardonyxová lahvička, kterou drží v pařátech orel, či miska ze stejného materiálu. Klášterní sbírka obsahuje i bronzový trůn přisuzovaný králi Dagobertovi. Klášter byl sice zničen za francouzské revoluce, ale řada předmětů ze sbírky přežila dodnes.

Dalším místem obsahujícím sbírku je kaple Sainte Chapelle v Paříži, kterou nechal postavit král Ludvík IX. Svatý jako relikviář pro trnovou korunu. Postupně sem byly ukládány další ostatky a relikvie, které získali francouzští králové. V 19. století byly všechny předměty přeneseny do pokladnice hlavního pařížského chrámu Notre Dame. Pokladové sbírky byly u většiny francouzských katedrál – Chartres, Remeš, Amiens, Beauvais, Limoges, Lisieux aj., a v řadě klášterů a chrámů, jako například Sainte Foy de Conques, Cluny, Citeaux, Poissy, Fontenay aj.

V Itálii by měly být na prvním místě jmenované papežské sbírky, které vznikly již v raném středověku. Najdeme zde například relikvie spojené s apoštoly, zejména sv. Petrem, sloup, u kterého byl bičován Kristus, Veroničinu roušku (ta ale po vydrancování města Španěly, tzv. Sacco di Roma, v 16. století zmizela) aj. Renesanční papežové pak sbírku změnili v duchu doby. Zaměřili se na sbírání antických předmětů, soch, obrazů, mincí, medailí atd. Další sbírky byly u kláštera Monte Cassino, u chrámu v Monze, v Turíně, u sv. Marka v Benátkách a na dalších místech. Ve Španělsku najdeme středověkou sbírku hlavně u významného poutního místa Santiago de Compostela, kde je pohřben sv. Jakub Větší, dalším místem je např. klášter Montserrat u Barcelony. V Anglii může být příkladem Canterbury nebo York, Lincoln, Westminster aj.

Kromě církevních pokladových sbírek existovala ve středověku i řada světských pokladových sbírek. Vytvářeli je hlavně panovníci a ke konci období i šlechta.

Sbírkou byla pro panovníky jakýmsi symbolem jejich moci, která pochází od Boha a je mj. potvrzována i prostřednictvím ostat-

⁶ O Sugerovi, klášteru a sbírce více v knize SUGER. *Spisy o Saint-Denis*. 1. vyd. Praha, 2006. ISBN 80-7298-155-2. Klášter byl sice vydrancován a zničen za francouzské revoluce a zůstal z něj pouze klášterní kostel, ale máme zachované některé dobové knihy popisující klášter a sbírku. FÉLIBIEN, M. *Histoire de l'abbaye royale de Saint-Denis en France*. Paris, 1706. Tato kniha obsahuje i rytiny zobrazující jednotlivé předměty včetně těch výše zmíněných.

ků a relikvií a jiných náboženských předmětů z kolekce. Do sbírky byly často zahrnovány i korunovační a obecně panovnické insignie, státní pečete apod. Předměty plnily také ochrannou, magickou funkci. Držiteli měly zajistit přímluvu u Boha, Ježíše Krista, Panny Marie a různých svatých a pomoci mu v nemoci, ochránit ho na cestách či zajistit vítězství v bitvách. Panovníci proto brali celou sbírku, nebo její část, s sebou na cesty či válečná tažení. V bitvách se pak vítězové snažili zmocnit i pokladové sbírky v táboře poražených, a tak je ještě více pokořit. Sbírká měla také reprezentativní funkci. Poukazovala na bohatství majitele, jeho náboženské a kulturní citění a často byla používána k politickým účelům. Někteří panovníci pak sbírali ze skutečného zájmu, ne jen proto, že bylo zvykem mít sbírku.

Sběratele najdeme i mezi českými středověkými panovníky, ať již z rodu Přemyslovců nebo Lucemburků. Můžeme sem zařadit například krále železného a zlatého Přemysla Otakara II.⁷ Ten, stejně jako jiní tehdejší panovníci, sbíral ostatky a relikvie. Měl například trn z trnové koruny, který získal od francouzského krále Ludvíka IX. (později ho daroval nově založenému klášteru Zlatá koruna), dřevo z kříže, na kterém byl ukřižován Kristus (byl zasazený do kříže, který se později stal součástí pokladové sbírky u řezenského dómu a je tam dodnes), rámě svatého Stanislava (patron Polska, tento ostatek dostal v rámci utuzování dobrých vztahů mezi Polskem a Čechami), ostatky sv. Markéty (jeden z nich daroval klášteru v Břevnově; kost z Markétiny ruky nechal zasadit do antropomorfního relikviáře, který daroval do pokladnice v katedrále sv. Víta), Sv. Mikuláše a řadu jiných. Některé ostatky a relikvie získal po bitvě u Kressenbrunn, kdy se českému vojsku podařilo dobýt uherský tábor a zmocnit se části pokladové sbírky Bély IV. Mimo jiné to byl například prst sv. Jana Křtitele, který byl později zasazen do relikviáře v podobě ruky a dostal se pak do kláštera v severočeském Oseku. Další součástí sbírky bylo liturgické náčiní (umyvadla, kalichy aj.) a roucha (kasule, dalmatiky, ornáty – v některých případech se jednalo o slavnostní královská roucha, která byla odvozená od kněžských oděvů). Přemysl Otakar II. sbíral i zbraně, klenoty, knihy a vytvořil sbírku astronomických přístrojů a pomůcek (její součástí byl také hvězdný glóbus). Ve sbírání knih, ostatků a relikvií, liturgického náčiní a oděvů pokračoval i Přemyslův syn Václav II. (sám skládal básně v němčině), a také jeho vnučka Eliška Přemyslovna. Menší sbírku vytvořila i královna Eliška Rejčka.

⁷ Podrobněji o sbírce v: KUTHAN, J. *Přemysl Otakar II.: Král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš*. 1. vyd. Vimperk, 1993. ISBN 80-85618-10-9.

Nejvýznamnějším naším panovníkem – sběratelem byl nepochybně Karel IV.⁸ Sběratelství se stalo nedílnou součástí jeho politiky, osobní a státní reprezentace, ale i osobní zálibou. Karla nejvíce proslavila jeho sbírka relikvií a ostatků, které sbíral jak pro vlastní potěchu, tak z politických a náboženských důvodů. Radu z nich věnoval svatovítské pokladové sbírce, ale s těmito předměty zacházel jako se svými.

Tato část Karlovy sbírky nejvíce plnila reprezentační a politické účely a tomu odpovídal i její obsah. Asi nejdůležitější část tvořily relikvie spjaté se životem a hlavně umučením Ježíše Krista, a také relikvie připomínající Pannu Marii. Součástí tak byly údajné části Kristových plenek, kolébky, části jeho rouch, ubrus ze stolu poslední večeře, trny z trnové koruny, část hřebu (Karel pro tyto relikvie nechal zhotovit zvláštní kříž, kdy do ramen z jedné strany byly umístěny dva trny, část hřebu, část provazu, kterým byl Kristus spoután, a část houby; z druhé strany, na křížení ramen, byla část dřeva z kříže. Tomuto kříži se říká ostatkový nebo také korunovační, protože na něj při korunovaci přísahali čeští králové.), kousek bederní roušky, kterou měl na sobě při ukřižování, i se stopami krve (uložena v tzv. kříži papeže Urbana V.), flakón s Kristovým potem a jiný s jeho krví.⁹ Pokud jde o Pannu Marii, jednalo se převážně o části rouch, ale měl také lahvičku s jejím mateřským mlékem. Další skupinu tvořily ostatky a relikvie apoštolů a evangelistů – například části okovů, kterými byli spoutáni sv. Petr, sv. Pavel a sv. Jan, část tuniky sv. Jana Evangelisty, část berly sv. Petra. Od nevlastního bratra Mikuláše, aquilejského patriarchy získal část evangelia sv. Marka, údajného autografu evangelisty. Tato část rukopisu je dnes uložena u Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze a pro nás je zajímavá ještě jednou věcí. Karel IV. měl ve zvyku osobně určovat, jak která relikvie bude uložena, jak s ní bude zacházeno a jak bude využívána. Tam, kde to bylo možné, snažil se zanechat osobní sto-

⁸ Podrobnější údaje najdeme v: ČECHURA, J. *Karel IV. : Na dvořím trůně*. 1. vyd. Praha, 1998. ISBN 80-7176-926-6; FAJT, J. – DRAKE BOEHM, B. *Karel IV., císař z boží milosti : Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*. 1. vyd. Praha, 2006. ISBN 80-200-1399-7; STEJSKAL, K. *Umění na dvoře Karla IV.* 2. vyd. Praha, 2003. ISBN 80-242-0934-9; ŠMAHEL, F. *Cesta Karla IV. do Francie : 1377–1378*. 1. vyd. Praha, 2006. ISBN 80-7203-765-X; VANĚČEK, V. (ed.). *Karolus Quartus. Sborník vědeckých prací o době, osobnosti a díle českého krále a římského císaře Karla IV.* 1. vyd. Praha, 1984.

⁹ Tam, kde nebylo možno získat originál, se Karel snažil opatřit ověřenou kopii. Například tzv. Veroničinu roušku, tehdy uloženou v Římě, dnes ztracenou (byla podle všeho zničena v roce 1527, kdy španělské vojsko vydrancovalo Řím). Karel si nechal namalovat obraz – kopii roušky, která je uložena u sv. Víta a která se stala vzorem pro další podobné obrazy namalované ve středověku u nás.

pu, osobní zprávu. Tak tomu bylo i u evangelia sv. Marka. Na volné listy na konci textu Karel osobně napsal o získání evangelia. Vpis začíná slovy „*Ego Karolus dei gracia Romanorum Rex semper augustus...*” Jak je vidět, panovník zapomněl napsat za jménem pořadové číslo, takže nad text napsal quartus a udělal vsuvku v místě, kam slovo patří.

Jinou skupinu relikvií tvořily předměty spojené se zemskými patrony. V Karlově době to byl sv. Václav, sv. Vojtěch, sv. Ludmila, sv. Vít a sv. Prokop. Z Karlovy iniciativy přibyl ještě burgundský vévoda sv. Zikmund, jehož kult u nás zaváděl a podle něhož pojmenoval jedno ze svých synů. Relikvie jednotlivých patronů často daroval do různých částí Říše, a odtud zase do Čech přinášel relikvie patronů místních. Toto fungovalo i mezi dalšími částmi impéria, přičemž cílem bylo prohloubit vazby mezi jednotlivými zeměmi. Některým zemským patronům věnoval obzvláštní pozornost, zejména sv. Václavu. Jemu zasvětil celé České království i novou korunovační korunu. Programově deklaroval návaznost své vlády na svatého Václava, a tím i na další Přemyslovce. Tím také naznačoval, že na trůn sice nastoupila nová dynastie panovníků, ale ta pokračuje v politice předchůzích.

Podobně se snažil zdůvodnit kontinuitu své politiky s minulostí i v Říši. Zde to byli zejména Konstantin Veliký a vazba na antickou Římskou říši, a Karel Veliký, zakladatel středověké Římské říše. Jeho kult cíleně pěstoval a zaváděl ho i do Čech. Přenesl sem také některé jeho relikvie v nádherných relikviářích. Místem uložení se stalo právě zakládané Nové Město pražské, kdy v jihovýchodní části, která patřila k nejvyšším, založil nový klášter lateránských augustiniánů – kanovníků, a klášterní kostel nechal zasvětit Panně Marii a Karlu Velikému. Přímý odkaz byl i v kostelní architektuře, který byl postaven na půdorysu oktogonu stejně jako kaple dómu v CÁCHACH, kde probíhaly korunovace římských králů a kde je hrob Karla Velikého. Naopak pro CACHY nechal Karel IV. zhotovit nový relikviář v podobě busty Karla Velikého a několik věžových relikviářů (v CÁCHACH jsou dodnes).

Tento základ doplňovaly relikvie a ostatky jiných světců a světic, z nichž řada je dnes již téměř neznámých. V některých případech se snažil zavést jejich kult do Čech, ale se střídavými úspěchy. Příkladem může být sv. Palmácius, jemuž byl zasvěcen kostel ve vsi Budňany, která se nachází pod hradem Karlštejnem. Právě na Karlštejně byla uložena část Karlovy sbírky, a pak i český a říšský korunní poklad. Hlavní místností pro umístění předmětů byla kaple sv. Kříže ve Velké věži hradu, ale byly využívány i další sakrální a obytné prostory hradu. Relikviáře byly často ve speciálních pouzdrech uloženy v truhlicích podél stěn kaple a také podél mříže, která ji dělila na dvě poloviny. Jako relikviáře sloužily i rámy obrazů na

stěnách kaple. Pokud byl ve sbírce ostatek vymalovaného světce, byl umístěn do rámu a překryt broušeným křišťálem. Další část sbírky byla umístěna na Pražském hradě, a to v císařském paláci a v pokladnici katedrály sv. Víta.

Kromě ostatků a relikvií sbíral Karel IV. i jiné předměty související s náboženstvím – různá liturgická roucha a liturgické předměty. Na tuto část sbírky navazovaly určité exempláře ze sbírky knih a sbírky drahokamů, gemm a kamejí, například různé evangeliáře, knihy hodin aj. Součástí geologické sbírky byly i drahokamy a minerály, které měly náboženskou symboliku. Našli bychom zde odkazy na popis Nebeského Jeruzaléma v Apokalypse, kde jsou jmenovány drahokamy, které tvoří jeho základy: jaspis, safír, chalcedon, smaragd, sardonix, karneol, chrysolit, beryl, topas, chrysopras, hyacint a ametyst. V Karlově sbírce bychom našli jaspisy, ametysty, chrysoprasy, safíry, smaragdy. Císař je sbíral v opracovaném i neopracovaném stavu, přičemž počítal s jejich následným využitím. Jaspisy, ametysty a chrysoprasy byly obloženy stěny několika kaplí – sv. Václava v katedrále sv. Víta, kaple sv. Kříže a sv. Kateřiny na Karlštejně a kaple na hradě Tangermünde v Braniborsku, zasvěcená sv. Janu Evangelistovi a sv. Janu Křtiteli (hrad zanikl za třicetileté války, známe ho jen ze starých popisů a několika vyobrazení). Jaspisy a ametysty také symbolizovaly Kristovo umučení. Rozborem kamenů použitých v kaplích, zejména v katedrále a na Karlštejně, se zjistilo, že pochází z vrchu Ciboušov u Kadaně v případě jaspisů a ametystů, chrysopras pochází z Polska ze Zabkowic.

Ani v Karlově sbírce nesměly chybět kuriozity a rarity. Například kůže a lebka draka (ve skutečnosti krokodýla), roh jednorožce, bezoáry aj. Po Přemyslu Otakarovi II. zdědil jeho sbírku, věnovanou astronomii, kterou dále rozšiřoval. Například o rukopisy s astronomickou tematikou (hvězdný atlas s dílem arabského astronoma ibn Síny) nebo o pohár zdobený astronomickými motivy od francouzského prince Jeana de Berryho, který obdržel jako dar. Sbírkou dále obsahovala sochy, obrazy a uměleckořemeslné předměty. Bohužel se nedochovala v celku, byla postupně rozptýlena, nemáme ani kompletní inventář. Zdrojem poznání mohou být ale i jiné dobové dokumenty.

Sběratelství se věnoval i Karlův syn Václav, ale o jeho sbírce toho moc nevíme. Nejdůležitější její součástí byly knihy. Václav si v Praze zřídil písařskou a iluminátorskou dílnu, která pro něj zhotovovala nádherně iluminované rukopisy. Nejproslulejším je Bible Václava IV., která je dnes uložena v Rakouské národní knihovně.

V Evropě byli ve středověku jako sběratelé proslaveni zejména francouzští králové. Jako takový byl znám hlavně Ludvík IX. Svatý, a to jako sběratel ostatků a relikvií. Asi nejcenějším předmětem, který do své sbírky získal, byla Kristova trnová koruna, kterou koupil

od latinského krále Balduina II., vládnoucího v Konstantinopoli. K její koupi došlo někdy mezi lety 1239–1242 a kromě trnové koruny zakoupil Ludvík 22 dalších relikvií vztahujících se převážně ke Kristovu umučení.¹⁰ Pro trnovou korunu nechal v Paříži postavit speciální kapli (relikviář), nazvanou Sainte Chapelle, a to na nádvoří tehdejšího královského paláce na Île de la Cité.¹¹ V kapli pak uložil i ostatní získané relikvie. Postupně sem byly dávány také relikvie, získané dalšími panovníky. Dnes jsou všechny uloženy v pokladnici v Notre Dame.

Asi nejvýznamnějším francouzským středověkým sběratelem byl vévoda Jean de Berry (1340–1416), bratr krále Karla V. a synovec císaře Karla IV. Jeho sbírka byla již na pomezí středověké pokladové sbírky a kabinetu. V jejím případě máme také první informace o pokusu sbírku rozčlenit. Jean de Berry ji rozdělil na dvě skupiny – naturalia (přírodniny) a artificialia (lidské výtvořiny). Naturalia byla dále členěna na flóru, faunu a geologickou sbírku. Artificialia byla rozdělena na knihy, tapiserie, předměty z drahých kovů a kamenů, vědecké přístroje, náboženské předměty, mince a medaile, kuriozity. Asi nejslavnějším předmětem vévodovy kolekce jsou tzv. Přebohaté hodinky vévody z Berry.¹² Je to nádherně iluminovaný rukopis. Autorů iluminací jsou bratři z Limburka a kniha vznikla v letech 1411–1416. Na několika iluminacích je zachycen sám objednavatel a na dalších jsou vyobrazena některá jeho sídla (města a hrady), běžné činnosti tehdejších lidí, a také různé slavnosti. Můžeme si udělat představu o podobě staveb, nástrojů, oblečení. Tento rukopis byl součástí velké sbírky knih, kterých bylo celkem 3 441, jak nás informují inventáře sepsané správcem sbírky Robinetem des Etampes. Dále zde najdeme vyjmenované různé šperky, zlaté a stříbrné nádoby, gemmy a kameje (antické, středověké i ty, co byly vyrobeny přímo na vévodovu zakázku), mince a medaile, obrazy a sochy, uměleckořemeslné předměty¹³, kuriozity a rarity (roh jednorozce, bezoáry, hadí kůže), vlámské tapisérie atd. Sběrka byla bohužel částečně zničena, částečně rozptýlena a dodnes se zachovala jen její část. Předměty z vévodovy kolekce najdeme například v Louvru či v Musée de Condé na zámku Chantilly.

¹⁰ Mezi ony další relikvie náleží dřevo z kříže, Kristova krev, tzv. Mandylion, Ježíšovy plenky, ale také mateřské mléko Panny Marie, část hlavy Jana Křtitele, hlava sv. Klementa a sv. Simeona, Mojžíšova hůl aj.

¹¹ Île de la Cité je ostrov na Seině uprostřed Paříže, kde původně sídlili francouzští králové. Dnes je v těchto místech Justiční palác. Na ostrově také stojí katedrála Notre Dame.

¹² Rukopisy přebohatých hodinek nesměly chybět v žádné panovnické či šlechtické knihovně vrcholného středověku. Zjednodušeně bychom mohli říci, že jde o příručku pro laického věřícího, která ho provází liturgickým rokem.

¹³ Jak západo- a jihoevropské, tak byzantské, perské, čínské a japonské.

Bratr Jeana de Berryho, francouzský král Karel V., také sbíral. Soustředil se na insignie členů královské rodiny a šperky. Sbíral i knihy, mince a medaile, zbraně, relikvie a ostatky.

Kromě panovníků začali ve středověku sbírat také příslušníci některých šlechtických rodů. Ve 14. století máme první doklady o sbírce Rožmberků, která v této fázi obsahovala ostatky a relikvie, liturgické předměty, knihy, kuriozity, rarity a předměty ze stříbra (tzv. stříbrná sbírka). Ostatky a relikvie byly ukazovány od konce 14. století v Českém Krumlově v kostele sv. Kláry. Potvrzují nám to dvě papežské listiny. V jedné papež povoluje prodej odpustků věřícím při ukazování relikvií, ve druhé pak umožňuje Rožmberkům povolání do Krumlova deset kněží, kteří by zpovídali poutníky. To by nasvědčovalo velkému množství lidí, kteří se poutě a ukazování účastnili. Rožmberská sbírka do určité míry kopírovala sbírku českých králů. V řadě případů najdeme v obou stejné předměty – například z trnové koruny, dřeva z kříže, prst sv. Jana Křtitele, oděv Panny Marie aj. Tzv. stříbrná sbírka měla vlastně ekonomickou povahu. Šlo o soubor předmětů ze stříbra, které bylo možné v případě potřeby zastavit a získat hotovost. Rožmberkové se snažili udržet množství předmětů na stejné úrovni, aby měli v záloze stále stejnou sumu. Zásadní změnou prošla sbírka v 16. století za Viléma a Petra Voka z Rožmberka. Ambiciózní politika Rožmberků vedla ke snaze postavit rod na stejnou úroveň jako byly rody panovnické, tedy i sběratelsky. Zde se staly vzorem zejména sbírky habsburské – konkrétně Rudolfa II. a Ferdinanda II. Tyrolského, ale i sbírky jiné, nizozemské (Vilém Oranžský), anglické (například královská sbírka). Aby sbírka získala patřičnou vážnost, navázal Vilém z Rožmberka kontakt s některými lidmi, pracujícími pro Habsburky – například s Jacopem Stradou a Bartholomaeem Sprangerem – a konzultoval s nimi budování sbírky či si u nich objednával věci pro svou sbírku. Rožmberská kolekce tak získala podobu typické renesanční kunstkammery, tedy byla zmenšeninou tehdy známého světa. Správcem sbírky se stal rožmberský archivář, knihovník a historik Václav Březan. Ten se snažil sestavit inventáře alespoň dílčích částí sbírky. Některé z nich se zachovaly dodnes, takže známe přesně alespoň jejich obsah.

Jednu část tvořila například sbírka hudebnin a hudebních nástrojů. Jednotlivé předměty byly užívány členy rožmberské kapely, která patřila s kapelou císaře Rudolfa II. k nejvýznamnějším v zemi.¹⁴ Zachovaly se nám kompletní inventáře hudebnin i hudebních nástrojů. Podle nich zde byly například tyto nástroje: loutna,

¹⁴ Nakládání s hudebními nástroji a hudebninami upravovala směrnice Viléma z Rožmberka. Nástroje směly být využity, pokud hudebníci vlastní nástroj neměli nebo byl jejich vlastní poškozený. Sběrka hudebnin byla využívána pro sestavování programu jednotlivých vystoupení a rozepisování skladeb pro nástroje.

krumhorn, klavichord, virginal, buben, housle, různé druhy viol aj. V hudebninách jsou pak „knihy muzické“ buď obecného zaměření nebo obsahující skladby některých konkrétních skladatelů, většinou těch dobově populárních (například Orlando di Lasso, Jacob Gallus Handl atd.).

Další část sbírky tvořil matematicko-fyzikální kabinet, tedy různé měřicí a astronomické přístroje, mapy, glóby. I zde se zachoval inventář, který byl ale psaný evidentně ve spěchu. Kdy přesně vznikl nevíme, jsou ale dvě možnosti – buď když po smrti Petra Voka přebírali Švamberkové majetek Rožmberků nebo v době konfiskace švamberského majetku po Bílé hoře.

Sběratelství éry kabinetů

Během 15. století se začíná postupně objevovat nová forma sbírek – kabinetů. Na rozdíl od středověkých pokladových sbírek není hlavní důraz kladen na předměty související s náboženstvím, ale sbírky získávají světský charakter a mnohé z nich můžeme považovat za sbírky vědecké. Vedle nich ale nadále existují i pokladové sbírky – hlavně u různých církevních institucí jako jsou arcibiskupství a biskupství, kapituly a kláštery. Některé z těchto církevních institucí se začínají věnovat i vědě, a tak jsou i u nich formovány moderní kabinetů, které doplňují stávající sbírky. Příkladem může být sbírka u kláštera Klosterneuburg v Rakousku nebo sbírka salcburského arcibiskupství. Kromě vědeckých účelů jsou sbírky využívány jako učební pomůcky v klášterních a katedrálních školách.

Faktorů, vedoucích ke změně formy sbírek, bylo několik. Jednak to byly objevné plavby, které započaly v samém závěru 14. století v Portugalsku a pokračovaly několik následujících století. Jejich výsledkem bylo objevení námořní cesty do Indie, ale také dvou nových kontinentů (Ameriky a Austrálie, resp. tři, pokud budeme počítat i Antarktidu). Do Evropy se tak dostala celá řada nových lidských výrobků a přírodnin, které se staly předmětem zájmu sběratelů a rozšířily stávající kolekce kuriozit a rarit. Postupně ale začíná převažovat vědecký zájem.

Ve stejné době, kdy probíhají objevné plavby, začíná prudký rozvoj moderní vědy. První kroky k němu učinili již ve středověku badatelé jako byl Roger Bacon či Albertus Magnus. Významný posun znamenaly i křížové výpravy,¹⁵ které zprostředkovaly poznatky arabských a židovských učenců, např. Ibn Sína. Dalším krokem bylo zakládání univerzit (od 13. století), kam byla věda soustředěna. Neméně důležitým faktorem bylo i uvolnění poměrů ve společnosti, které

¹⁵ O vlivu křížových výprav na rozvoj vědy se dodnes diskutuje a názory se různí. Jiní vědci tvrdí, že daleko větší přínos měly kontakty s arabskými a židovskými vědci v cordóbském chalífátu a jeho nástupnických státech.

vědecký výzkum umožnilo. Bádání se začalo orientovat hlavně na přírodní vědy jako je botanika, zoologie, astronomie, medicína a tehdy také astrologie, alchymie, magie. Všechny tyto obory jsou přes předměty obsaženy i ve sbírkách. V některých případech se kabinetů stávají hlavní základnou pro vědecké bádání, neboť jedině v nich jsou uloženy a uchovávány předměty, které badatelé chtějí zkoumat. Za novým rozmachem vědy stojí osoby jako Mikuláš Koperník, Galileo Galilei, Johannes Kepler, Conrad Gesner, Ulisse Aldrovandi, Pietro Andrea Mattioli aj.

Rozvoj vědy umožnil i další nový vynález, který bývá považován za jeden z nejgeniálnějších objevů lidstva, a tím je knihtisk Johanna Gutenberga. Gutenberg sám tisk knih nevymyslel. Knihy se tiskly již dávno před ním v Číně a Japonsku a v Evropě se setkáváme s tiskem dřevorytů. Jenže pro dosavadní způsob tisku bylo nutno nejprve vyřezat text nebo obraz do dřevěné desky, z níž byl pak otiskován na papír. Díky materiálu bylo možné otisknout jen omezené množství kopií a deska nešla většinou znovu použít. Gutenbergův vynález přinesl zásadní změnu. Text nebyl dělán celý z jednoho kusu dřeva, ale byl sestavován do rámu z jednotlivých písmenek odlitých z kovu. Tento materiál má daleko větší trvanlivost, navíc uvedený způsob umožňuje text rozebrat a písmenka znovu použít. Dalším důležitým faktorem bylo, že pergamen byl nahrazen mnohem levnějším papírem. Tím bylo umožněno jednak dostat knihy po napsání autorem rychle ke čtenáři, a také je podstatně zlevnit a rychleji tak šířit nové poznatky. Díky relativní levnosti knihy se rozšiřuje jejich sběratelství a vlastnictví knihovny se stává jakousi nepsanou povinností nejen mezi učenici, ale i šlechtou a měšťany.

To, že se množí sbírky knih, ale nejen jich, souvisí také s rozvojem vzdělanosti. Na povinnou školní docházku si sice musíme ještě nějakou dobu počkat, ale zvyšující se počet městských škol a univerzit umožňuje získat vzdělání stále většímu počtu lidí a v určitých společenských a sociálních vrstvách se stává povinností. Neobejdou se bez něj již panovníci a šlechta, obchodníci, řemeslníci a umělci, a pochopitelně učenici a vědci. Všechny tyto skupiny se také věnují sběratelství a tím se zvyšuje i počet sběratelů.

Pro rozmach sběratelství je důležité společenské klima, které ho musí podporovat, což se také děje. Přispívají k tomu i jiné faktory. Mění se sociální struktura obyvatelstva, bohatnou další vrstvy obyvatel, které si mohou dovolit vybudování sbírky. Objevuje se společenský tlak neukazovat bohatství jen pomocí nákladných oděvů, šperků, domů či častých opulentních hostin, ale i jiným způsobem, řekli bychom kulturním. Tedy charitativními dary, mecenášství a sběratelstvím. Sběrka byla také formou akumulace peněz. Předměty neztrácely na hodnotě, ta spíše rostla, a v případě nouze bylo možno sbírku kdykoli prodat a získat hotové peníze.

Sběratelství se stávalo způsobem trávení volného času. Sběratelé se tak věnovali ušlechtilé zábavě, která byla společensky uznávaná, a také se mohli přitom vzdělat a poučit, případně navázat řadu kontaktů, pokud spolupracovali s jinými lidmi stejných zájmů. Úzce související dobovou zábavou je cestování – stav tehdejších cest a dopravních prostředků k ní přivedl mnoho lidí. Návštěva významných sbírek se při nich stala jakýmsi nepsaným pravidlem. S cestováním souvisí i tzv. kavalírské cesty. Povinností mladých šlechticů bylo doplnění vzdělání, jehož základ položili domácí učitelé, v cizích zemích. Na zahraničních univerzitách se vzdělávali, u panovníckých a šlechtických dvorů se učili společenskému chování, navazování cenných kontaktů a při poznávání cizích krajů a měst se seznámovali s architekturou a uměním, což se jim mohlo hodit při úpravách a výzdobě jejich sídel. Součástí kavalírských cest byly i návštěvy sbírek. Řadu šlechticů to následně inspirovalo při vlastním sběratelství (např. Černínové).

Za této situace je pochopitelné, že řada sbírek skutečně proslula po celém světě, resp. stejně jako jejich tvůrci. Někteří ze sběratelů nebo celých rodů, věnujících se sbírání, se stali prototypy sběratelů. Patří sem například Habsburkové, italský rod Medici, John Tradescant nebo Athanasius Kircher. A některé z kabinetních sbírek se staly základem dnešních světových muzeí. Stručně se pokusím některé z nich přiblížit.

Nám nejbližší jsou sbírky rodu Habsburků, který na našem území vládl od 16. století.¹⁶ Dodnes se některé části habsburských sbírek na našem území nachází. Jejich počátek můžeme hledat již ve středověku, ale světové proslulosti nabyly až ve století šestnáctém. Zároveň o této době můžeme hovořit o dvou habsburských sbírkách: sbírce rakouské větve a sbírce španělské větve.

Částečně spojena s oběma větvemi byla nejvýznamnější žena-sběratelka mezi Habsburky – Markéta Rakouská, zvaná též Savojská. Spolu se svým bratrem Filipem se stala obětí sňatkové politiky jejich otce Maxmiliána a její životní osudy byly poměrně dramatické. Proslula ale zejména jako místodržící v Nizozemí, které pro Habsburky získal sňatkem Maxmilián I. Zároveň byla i vychovatelkou synovce Karla (po předčasné smrti jeho otce a jejího bratra Filipa), pozdějšího španělského krále a císaře Karla V.

Markéta si za sídelní město zvolila Mechelen v dnešní Belgii, kde si vybudovala dvůr, proslulý po celé Evropě. Současníci ho nazývali poslední rytířský dvůr Evropy. Hostila zde řadu trubadurů, malířů, sochařů a vědců, kteří pro ni vytvářeli umělecká díla, skládali básně a písně, psali knihy. Markéta pořádala celou řadu slavností

¹⁶ Nepočítám do toho krátké vlády Rudolfa Habsburského počátkem 14. století, a Albrechta II. Habsburského a Ladislava Pohrobka v polovině 15. století.

a rytířských turnajů. V Mechelenu a řadě dalších jihonizozemských měst (jak se dnešní Belgie nazývala) byly proslavené gobelíny, v nichž si nechávala vyrábět pro svou sbírku gobelíny. Podle všeho inspirovala i svého synovce Karla, který pak v Madridu založil rozsáhlou sbírku gobelínů, kterou rozšiřovali i jeho nástupci. Dále Markéta sbírala keramiku, z Číny dovážený porcelán, mince a medaile, kuriozity a rarity, šperky a zlatnické výrobky, obrazy, sochy a knihy. Knihovna měla sloužit jednak zábavě, jednak měla obsahovat praktické knihy využitelné při správě země. Najdeme zde jak díla beletristická, historická, náboženská, o umění a poezii, tak díla týkající se práva, medicíny, ekonomie, filozofie a geografie. Sbírkou byla umístěna v jejím paláci v Mechelenu. Dle závěti byla sbírka po její smrti rozdělena na tři části. Zlatnické práce získal papež Kliment VII., zbytek si rovným dílem rozdělili její synovci, Karel V. a Ferdinand I.

Mezi nejvýznamnější sběratele z rakouské větve Habsburků patřil arcivévoda Ferdinand II. Tyrolský, druhorozený syn Ferdinanda I. V letech 1547–1567 byl místodržícím v Čechách, a pak, až do své smrti, spravoval Tyrolsko. Svoji sbírku začal budovat již v Čechách a měl ji umístěnou na hradě Křivoklát. Zde žila i jeho žena Filipina Welserová, která ve své době proslula jako léčitelka. Napsala také několik knih o léčení a využití bylin pro lékařské účely. Po přesídlení do Tyrol si nechal arcivévoda přestavět hrad Ambras u Innsbrucku na renesanční zámek. Pro potřeby sbírky nechal vybudovat takzvaný Dolní zámek, který byl celý určen pouze pro ni. Tato stavba je považována za první účelovou budovu pro sbírku severně od Alp.

Asi nejproslulejší částí sbírky je zbrojnice. Ferdinandovi se podařilo vybudovat rozsáhlou kolekci zbraní a zbroje, patřící jednak jemu, jednak členům rodu Habsburků i různým panovníkům a významným osobnostem Evropy. Sbírkou obsahuje také zbraně mimoevropské, z Turecka, Persie, Japonska (dvě kompletní samurajské zbroje). Část předmětů byla vyrobena ve zbrojářských dílnách přímo pro sbírku, kdy se nepočítalo s jejich praktickým využitím. Ferdinand se podílel na řadě diplomatických jednání Habsburků, včetně jednání s Turky, při nichž dostával často zbraně jako dar do své sbírky. Arcivévoda sbíral nejen samotné zbraně a zbroj, ale pokud měly konkrétního vlastníka, také jejich životopisné údaje a portréty, i fiktivní. Měl mít například palcát Jana Žižky z Trocnova s portrétem, kde slavný vojevůdce připomínal spíše loupežníka. Najdeme zde i Ferdinandův osobní meč, který má jilec zhotovený z mořských korálů, zbraně a zbroj císaře Maxmiliána I., Ferdinanda I., saských vládců aj. Zbroje byly umístěné do skříní bez čelní stěny, takže tvořily vlastně jakousi vitrínu. Arcivévoda vybudoval také rozsáhlou knihovnu, kde byla řada rukopisů původem z Čech. Spolu se svým bratrem Maxmiliánem II. financovali vydání proslaveného Mattioliho herbáře.

Běžnou součástí tehdejších panovnických sbírek byly hudební nástroje. Nejinak tomu bylo i u Ferdinanda. Některé nástroje používala jeho dvorní kapela, jiné honosně zdobené byly určeny pouze pro sbírku. Obsahovaly nástroje pro tehdejší renesanční kapely – dechové i žesťové nástroje (trubky, pozouny, hoboje), nástroje strunné (loutny), smyčcové (různé druhy viol), nástroje bicí, cembala a přenosné varhany. Část sbírky lze dnes vidět v expozici Sbírký starých hudebních nástrojů ve vídeňském Hofburgu, na kterou navazuje expozice císařské zbrojnice, kde je část Ferdinandovy sbírky (zbytek zůstal na Ambrasu).

Ferdinand sbíral i obrazy, konkrétněji portréty. Tuto kolekci můžeme rozdělit na několik částí. Předně je to sbírka rodových portrétů Habsburků, v jejímž rozšiřování pokračovali další členové rodu. Další část tvoří portréty významných osob tehdejší Evropy – jedná se o malé portréty, které představují příslušníky vládnoucích rodů v Evropě a Turecku, a římské papeže. Portrétů je asi 1 000 a jsou zasazeny do velkých tabulí, které jsou dnes vystaveny v Kunsthistorisches Museum ve Vídni v Münzkabinetu. Nejprve je vždy název země a pak následuje série portrétů. U osob žijících v 16. století by portréty měly být celkem věrné, pokud jsou zde ale vyobrazeny i osoby z předchozích dob (například papežové), jde vesměs o portréty fiktivní. Poslední část obrazů patří do sbírky kuriozit. Je zde například portrét muže s tělem porostlým srstí, portrét jednoho uherského šlechtice, kterému prošel dřevem okem a celou hlavou a s tímto zraněním měl žít ještě tři dny. Do rarit byl zařazen i portrét valašského knížete Vlada III. Tepese, zvaného Drákula.

Ferdinand měl i rozsáhlou sbírku mincí a medailí. Podle dobových dokladů si řadu mincí vyměnil s jinými sběrateli po celé Evropě. V oblíben měl také mořské korály, z kterých si nechal dělat různé předměty. Zajímavými věcmi byly handštajny, což byly kyzy rozličných kovů pocházející hlavně z Jáchymova, kdy řemeslník využil jejich struktury pro vytvoření určité scény – například model dolu, Ukřižování, model města aj. Další velký soubor tvořily antické sochy a další antické předměty.

Ferdinandova sbírka byla od počátku oborově uspořádána a instalována. Počítalo se s jejím zpřístupněním, jak pro šlechtu, tak pro měšťany z Innsbrucku. Správci sbírky vedli pečlivě inventáře, takže o ní máme dobrý přehled. Jakob Schrenck von Notzing pak vydal knihu *Die Heldenrüstkammer – Armamentarium heroicum*, která obsahuje vyobrazení 125 kusů zbroje z Ferdinandovy sbírky a popis zbrojnice. Kniha vyšla v roce 1601 a nedávno opět v reprintu.

Pro nás je asi nejznámějším habsburským sběratelem císař Rudolf II. Jako jediný panovník z rodu trvale sídlil v Praze, kam se přestěhoval v roce 1583. Pro své potřeby a potřeby dvora nechal

upravit Pražský hrad. Díky tomu vznikly mimo jiné nové budovy kolem dnešního druhého hradního nádvoří, kam Rudolf svoji sbírku umístil, včetně dvou velkých sálů v severním křídle, tehdejšího Nového a Španělského.¹⁷ Další stavby nechal postavit v Jelením příkopu, kde žila zvířata z jeho zvěřince. Naproti Hradu, na druhé straně Jeleního příkopu, byly upraveny zahrady, postavena Oranžerie a řada skleníků pro botanickou sbírku, která sloužila i praktickým účelům. Například citrusy z Oranžerie končily na císařském stole.

Rudolfova sbírka byla typickým představitelem dobového *theatra mundi*, tedy divadla světa. S touto koncepcí přišel Samuel Quicchenberg a popsal jí ve své knize *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi*... Většina panovnických a šlechtických sbírek 16. a části 17. století tomuto konceptu odpovídala. Rudolf sbíral prakticky všechno – umění, historické předměty, technické předměty, vědecké přístroje, kuriozity a rarity atd. Nejlépe je dnes známa asi umělecká sbírka, byť ani ta není prozkoumána do všech detailů. Tento díl sbírky lze rozdělit do dvou částí (jde o současné pomocné členění, které nemá s původním uspořádáním sbírky nic společného): jednak díla vytvořená umělci z dvorského okruhu, jednak díla umělců mimo tento dvůr. Dvorský okruh, ve kterém byli zastoupeni umělci, řemeslníci a vědci, si císař vytvořil zřejmě podle vzoru španělského krále Filipa II., k němuž byl v letech 1563–1571, spolu se svým bratrem Arnoštem, dán na výchovu. Rudolf II. zde měl možnost poznat Filipovy sbírky a právě dvorský okruh vědců a politických poradců, ale také umělců a řemeslníků, kteří obohacovali královu sbírku.

Do okruhu u dvora Rudolfa II. patřili například malíři, kreslíři a rytci Bartholomaeus Spranger, Hans von Aachen, Joseph Heintze, Aegidius Sadeler, Joris Hoefnagel, Peter Stevens, Roelandt Savery aj., ze sochařů pak Adrian de Vries či Giovanni Battista Quadri.

Druhá část sbírky obrazů, kreseb a soch zahrnovala díla nejvýznamnějších umělců Evropy. Najdeme zde obrazy Tiziana, Leonarda da Vinciho (Dáma s hranostajem), Albrechta Dürera (Růžencová slavnost), Pietera Brueghela, Michelangela Buonarrotiho, Parmigiani-na, atd.

Od antiky byly oblíbeným předmětem zájmu sběratelů řezané drahé kameny, ať již v podobě kamejí a gemm nebo v podobě nádob či různých předmětů, nebo jimi vykládaný nábytek. Tyto předměty sbíral i Rudolf II. Nejlepší řezači kamenů byli v jeho době v Itálii, odkud povolal zejména členy rodin Miseroni a Castrucci. Miseroniové vyřezávali hlavně nádoby, gemmy a kameje, Castrucciové se specializovali na obrazy poskládané z destiček z drahých kamenů,

¹⁷ Nový sál se dnes nazývá Španělským a Španělský sál je dnes Rudolfova galerie.

tzv. florentské mozaiky.¹⁸ Známý je například Pohled na Pražský hrad vyrobený Giovannim Castruccim, který existuje v několika exemplářích. Významným řezačem kamenů byl Němec Caspar Lehmann. Jeho specialitou byly řezby z horského křišťálu, techniku řezání pak přenesl i na křišťálové sklo. Poháry nemusely být jen z drahých kamenů, ale jejich kupy mohly být vyrobeny z různých přírodních materiálů, byly využívány například kokosové či seychelské (též mořské) ořechy, pštrosí vejce, roh narvala¹⁹, roh jednorožce aj.

Řezače u výroby některých kamenů doplňovali zlatníci, protože vzniklé řezby z kamene byly zasazovány do zlatých montáží, či zdobeny drahými kovy a emaily. Sem patřili například Paulus van Vianen, Jan Vermeyen²⁰, Christoph Jamnitzer atd.

Zajímavou a Rudolfem oblíbenou částí sbírky byly různé mechanické strojky, automaty, hodiny a vědecké přístroje. Astronomické předměty pro něj tvořil například Erasmus Habermel a Jost Bürgi (ten také sestrojil různé hodiny). Některé jejich práce můžeme nalézt i ve sbírkách českých muzeí, například Národního technického muzea. Konstruktery hodin či automatů byli například Christoph Margraf, Hans Schlottheim, Johannes Reinhold, atd. Předměty z této sbírky posloužily Rudolfovi často jako dary jiným panovníkům, šlechticům a sběratelům.

Stejně jako v jiných sbírkách bychom i zde našli mince a medaile, často dělané přímo pro císaře, zbraně a zbroj, kuriozity a rarity, etnografický materiál, hudební nástroje, botanický a zoologický materiál, včetně živých sbírek, geologický materiál.²¹

Jak jsem již uvedl, sbírka Rudolfa II. je dnes známá jen částečně. Je to dáno hlavně neexistencí podrobných a kompletních seznamů, inventářů. Za císařova života vznikl jen jeden, ale nekompletní, který byl sepsovaný v letech 1607–1611. Jeho autorem je dvorní miniaturista a antikvář Daniel Fröschl. Ostatní pak byly sepsány až po císařově smrti, a také popisují pouze část sbírky. Inventáře

¹⁸ Pro označení takových obrazů se lze také setkat s termínem *comesso di pietre dure*, ale ten není příliš přesný.

¹⁹ Ten byl ve své době označován jako roh jednorožce a byly mu připisovány magické vlastnosti, měl identifikovat jedy v jídle a nápojích, býval také považován za afrodisiakum.

²⁰ Vytvořil pro Rudolfa také císařskou korunu, která je dnes vystavena v Schatzkammer ve Vídni.

²¹ Geologická sbírka byla vytvořena z několika důvodů a obsahovala zpracovaný i nezpracovaný materiál. Jednak sloužila Rudolfovým zájmům, jednak měla zmapovat geologické poměry v celé monarchii z hlediska využitelnosti zdrojů. Předměty pak byly vzorky, dosvědčující kvalitu materiálu pro případnou těžbu. Rudolf také počítal s budoucím opracováním drahokamů do své sbírky.

se bohužel vzájemně nedoplňují. Druhý existující soupis vznikl v roce 1619 na přání českých stavů, kteří uvažovali o prodeji sbírky, čímž by mohli získat peníze na financování povstání proti Habsburkům. Třetí inventář pochází z roku 1621, a pak již existuje jen několik dílčích soupisů. Dalším problémem je, že Rudolf bral sbírku jako ryze soukromou a přístup do ní byl hodně omezen. Směli do ní dvorští umělci, kteří zde měli vzory pro svá díla, jiní lidé se do ní dostali zcela výjimečně. Proto nemáme ani podrobnější popisy z pera návštěvníků, které by údaje z inventářů doplnily. Další informační zdroje jsou rovněž torzovité. Proto se badatelé věnují převážně dílčím tématům, pro něž existuje informační základna, a zmapování celé sbírky se vyhýbají. Je to i proto, že nelze využít samotnou sbírku, která je dnes rozptýlena po celém světě.

Habsburkové brali Rudolfovu sbírku jako rodový majetek, proto začal, celkem logicky, první věci z Prahy odvážet již Matyáš brzy po císařově smrti. Předměty pak byly ukládány ve Vídni. Pokračoval v tom i další císař a český král Ferdinand II. Ztráty utrpěla sbírka za třicetileté války, zejména v roce 1648, kdy Pražský hrad, Hradčany a Malou Stranu obsadili Švédové. Pokusili se dobýt i Staré a Nové Město, ale neúspěšně. Na objednávku královny Kristýny a dalších lidí byly některé předměty odvezeny do Švédska, ale velké množství z nich zůstalo ještě v Praze. Po skončení třicetileté války pokračovaly postupné odvozy do Vídně i občasné prodeje některých věcí, což vyvrcholilo velkou dražbou za Josefa II. Sběrka Rudolfa II. tak byla definitivně rozptýlena. Velké celky z ní najdeme dnes ve Vídni a ve Švédsku, mnoho předmětů zůstalo na našem území a dnes jsou v různých muzeích nebo na hradech a zámcích.

Mezi habsburskými sběrateli 17. století dále vynikl arcivévoda Leopold Vilém. Za svého života vystřídal celou řadu funkcí. Byl několikrát biskupem či arcibiskupem, například v Pasově, Brémách, Magdeburku, Štrasburku a také v Olomouci. Dlouho působil ve funkci správce jižního Nizozemí a neúspěšně se pokoušel o vojenskou kariéru. Vybudoval rozsáhlou sbírku, z níž nejznámější je obrazárna. Kromě inventářů, ji známe z několika obrazů, které namaloval jeho dvorní antikvář a malíř David Teniers ml., a které nám pomáhají identifikovat jednotlivá díla. Sběrka obsahovala hlavně italskou, nizozemskou a německou malbu 16. a 17. století, například díla Tiziána, Tintoreta, Veroneseho, Bassana, Rubense, Brueghela. Kromě obrazů, kreseb, rytin a soch vytvořil Leopold Vilém například i velkou kolekci tapisérií, které si nechal vyrábět v proslavených nizozemských dílnách. Dále sbíral mince a medaile, šperky a předměty z drahých kovů, řezby z drahých kamenů, knihy, kuriozity a rarity, antické předměty. Jeho sbírka je dnes převážně ve Vídni, ale některé předměty nalezneme i na našem území, třeba v Obrazárně Pražského hradu.

Za zakladatele habsburských přírodovědných sbírek je považován manžel Marie Terezie František I. Štěpán Lotrinský. U nově budovaného Schönbrunnu také nechal zřídit botanickou a zoologickou zahradu, které existují dodnes. Císařem vytvořené sbírky se staly později základem nově vytvořeného Naturhistorisches Musea ve Vídni.

Z rakouské větve Habsburků bych zmínil ještě jednoho člena rodu, který byl sběratelem a který má bezprostřední vztah k našemu území. Jeho osoba je ale vnímána značně rozporuplně. Je jím František Ferdinand d'Este, jehož sídlem byl zámek Konopiště. Základ sbírky nevytvořil on, ale zdědil ho po italském rodu Este. Proslavená byla zejména zbrojnice, kterou Estenové budovali od 16. století a kterou František Ferdinand obohatil o některé palné zbraně, zejména o velkou kolekci prachovnic. Další část sbírky tvořily knihy, obrazy, keramika a porcelán, nábytek, lovecké trofeje. Specifickou kolekcí byla tzv. svatojiřská sbírka. Jde o různé předměty, na nichž je vyobrazen sv. Jiří, který byl patronem Františka Ferdinanda – obrazy, sochy, vývěsní štíty, kazety, tabatěrky, prapory atd. Bohužel dnes není sbírka kompletní, některé předměty byly ukradeny za druhé světové války, některé se dostaly do jiných institucí, další jsou uloženy v rakouském sídle Františka Ferdinanda d'Este, na zámku Artstetten.

Ze španělské větve Habsburků patří mezi nejvýznamnější sběratele již zmiňovaní Karel V. a Filip II. Základ sbírky položil španělský král a římský císař Karel V. (1500–1558). Mezi jeho nejoblíbenější předměty patřily hodiny a mechanické strojky, které uměl sám sestavovat. Založil známou obrazárnu a nějakou dobu působil v jeho službách italský malíř Tizian, díky němuž se zachovala řada portrétů celé rodiny (později maloval i pro Karlova syna Filipa II.). V Nizozemí si nechal vyrábět celé série gobelínů, z nichž některé měly zaznamenat jeho významné vladařské počiny a vítězná vojenská tažení (například do Tunisu proti pirátům, kterým velel známý Chajruddín Barbarossa). V jeho sbírce nesměly chybět zbraně a zbroj, knihy, kuriozity a rarity, etnografický materiál z nově objevených území, předměty ze zlata, stříbra a drahých kamenů, sochy atd. Sběratelsky na něj navázal jeho syn Filip II. (1527–1598). Rozšířil ty části sbírky, které založil jeho otec, nově připojil živou a neživou přírodu a věnoval se i sbírání ostatků a relikvií.²² V případě obrazů sice znovu povo-

²² Filip II. patřil až k fanatickým sběratelům relikvií a nekriticky věřil v jejich zázračnou moc. V případě nemoci se jimi nechal obkládat na lůžku, aby pomohly k jeho uzdravení. V Escorialu nechal po celém paláci a klášteře zhotovit dřevěné schrány pro jejich uložení. Celkem měl vlastnit 7 422 relikvií, z toho 12 celých těl, 144 kompletních hlav, 306 celých končetin. Více o Filipovi i jeho sbírce v: PARKER, G. *Filip II. Španělský král z rodu Habsburků: Nejmocnější křesťanský vládce*. 1. vyd., Praha, 1998. ISBN 80-7176-803-0.

lal Tiziana, ale na rozdíl od otce, který se zaměřil hlavně na italskou malbu, Filip sbíral převážně nizozemské mistry a podařilo se mu vytvořit největší sbírku obrazů Hieronyma Bosche mimo Nizozemí.

Dalším významným panovnickým rodem, který sbíral, byly sasští Wettinové. Jejich hlavním sídlem se staly Drážďany, kde je jejich sbírka dodnes uložena. Začala vznikat v 16. století a u jejího počátku stál August Saský. Nedlouho poté byl sepsán i první inventář sbírky. Podle něj víme, že byla uložena v drážďanském zámku v sedmi místnostech, přičemž v šesti byly předměty vlastně zároveň uloženy i vystaveny, sedmá pak sloužila jako depozitář. Skládala se z několika částí: předně to byla Kunstkammer. Šlo o obecnou sbírku zahrnující všechny možné věci, ale již zde se objevuje jedno specifikum, typické právě pro drážďanskou sbírku. Wettinové nesbírali pouze finální výrobky, ale i výrobní nástroje a celé dílny. August Saský například získal soustružnickou dílnu, kde vyráběl předměty ze slonoviny a učil to také své syny. Sběrka měla jednak dokumentovat vývoj výroby a techniky, ale také měla sloužit k vzdělávacím a výchovným účelům. Zajímavostí Kunstkammer byla i hygienická a anatomická sbírka. Další částí byl Münzkabinet (mince a medaile), Rüst-kammer (zbrojnice), Silberkammer (stříbrná sbírka), Inventionskammer (sbírka obsahující věci pro rytířské turnaje) a Geheime Verwahrung (pokladnice).

Největší rozkvět sbírka zaznamenala v 18. století za vlády Friedricha Augusta I. a jeho následovníků, Friedricha Augusta II. a Friedricha Augusta III. Původní Kunstkammer byla rozdělena na jednotlivé speciální sbírky podle materiálu nebo podle vědního oboru, resp. podle účelu předmětů. Byla tak založena obrazárna, která byla v 19. století rozdělena na obrazárnu starých mistrů a nového umění, dále pak antická sbírka, Geheime Verwahrung byla přeměněna na světoznámou Grünes Gewölbe, Münzkabinet byl postupně rozšiřován, stejně tak i zbrojnice, do které byla začleněna i Inventionskammer, byla zformována etnografická a přírodovědná sbírka, z hodin, astronomických a mechanických přístrojů a strojů byl vytvořen matematicko-fyzikální salon. Zajímavě byla utvářena sbírka keramiky a porcelánu. Najdeme v ní předměty z celého světa, ale zejména výrobky slavné míšeňské porcelánky, která byla založena v roce 1710 Friedrichem Augustem I. Její výroba byla dokumentována od počátku. Sbírány nebyly jen finální výrobky, ale i vzorníky, návrhy, formy, vzorky materiálů a nepovedené kusy. Friedrich August nechal také pro sbírku postavit novou budovu nazvanou Zwinger. Ten byl postaven v letech 1710–1728 architektem Matthäusem Danielem Pöppelmannem, v letech 1847–1855 přestavěl jedno křídlo pro galerii Gottfried Semper.

Až do 19. století byla sbírka plně spravována rodem Wettinů a byla omezeně zpřístupněna, tedy pro významné návštěvy, ale i učencům. Během 19. století byly jednotlivé části sbírky postupně měněny na veřejně přístupná muzea a správa a financování muzea přecházely na stát. K definitivnímu předání sbírky státu došlo těsně po skončení první světové války. Do osudů muzea a jeho pracovníků zasáhl nacistický režim a druhá světová válka. Adolf Hitler si vybral Hanse Posseho, ředitele Staatliche Gemäldegalerie v Drážďanech, jako odborníka pro své uvažované muzeum v Linzi. Posse měl vybrat v Německu a okupované Evropě umělecká díla pro toto muzeum, a protože Posse znal pochopitelně nejvíce drážďanskou sbírku, byla také citelně postižena konfiskacemi. Většinu věcí se podařilo po válce vrátit zpět. Samotná válka dostihla muzeum a celé Drážďany až v samém svém závěru. Ve dnech 13. a 14. února 1945 podniklo americké a britské letectvo velký nálet na město. Bombardování zasáhlo budovy, kde byly uloženy i sbírky. Většina sbírkových předmětů byla naštěstí odvezena dávno předtím do různých objektů v okolí (například do zámku Pillnitz, pevnosti Königstein aj.) nebo starých dolů. Bombardováním byla postižena jen malá část. Po válce se ale sbírky staly součástí sovětské válečné kořisti. V roce 1955 pak byly vráceny do nově vzniklé NDR. Po opravě původních objektů nebo postavení nových, byly sbírky znovu nainstalovány.

Kromě Drážďan vznikla řada sbírek i v dalších částech Německa. Na jejich tvorbě se nepodíleli nejen panovníci a šlechta, ale i řada učenců a měšťanů. Příkladem nám mohou být sbírky Basilia Beslera (1561–1629), Georga Eberharda Rumphy (1627–1702), Johanna Christoha Richtera (1689–1751), Augusta Hermanna Franckeho (1663–1727), Johanna Ernsta Hebenstreita (1703–1757), pruských Hohenzollernů, bavorských Wittelsbachů, falckých kurfiřtů, prvního známého teoretika sběratelství Samuela Quicchenberga (1529–1567) aj.

Basilius Besler byl lékárník a botanik ve službách eichstättského biskupa Johanna Konrada von Gemmingen. Byl správcem zahrady kolem biskupského sídla Wilibaldsburg. Na biskupovo přání začal vytvářet dílo, které mělo popsat všechny rostliny v zahradě a mělo být bohatě ilustrováno. Poprvé vyšlo v roce 1613 pod názvem *Hortus Eystettensis* a je dodnes ceněno zejména pro obrazovou dokumentaci rostlin. Sám Besler si vytvořil botanickou sbírku.

Georg Eberhard Rumph byl botanik, který pracoval pro nizozemskou Východoindickou společnost a vykonal několik cest do dnešní Indonésie, navštívil také Brazílii. Za pobytů v Indonésii zkoumal zdejší flóru a vytvořil si rozsáhlou botanickou sbírku. Získané poznatky zpracoval do několikasvazkového *Herbaria Amboinense*.

Johann Christoph Richter žil v Lipsku a byl zde bankéřem a právníkem. Vytvořil velkou sbírku minerálů, nerostů, hornin a zka-

menělin a poměrně velkou Kunstkammer. Sbíрка je popsána v knize *Museum Richterianum*.

August Hermann Francke byl významný pietistický teolog a pedagog. Vytvořil velkou přírodovědnou sbírku, kterou používal i pro pedagogické účely, a která existuje dodnes v Halle nad Sálou.

Johann Ernst Hebenstreit byl lékařem ve službách saského kurfiřta Friedricha Augusta I., který ho poslal na několik cest po Evropě a Africe (Alžírsko, Tunisko, Senegal aj.), kde zkoumal tamní flóru a faunu. Získanými exempláři obohatil jednak kurfiřtskou sbírku, jednak vybudoval sbírku vlastní. Spolupracoval rovněž s Johannem Christophem Richterem.

Samuel Quicchenberg byl lékařem bavorského vévody Albrechta V., ale vlastně i správcem jeho sbírky. Vévodovi také Quicchenberg dedikoval svoje teoretické dílo *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi...*, které vyšlo v roce 1565 v Mnichově. Jde o první, nám známé, teoretické dílo o sběratelství. Má jít o jakýsi návod sběrateli, jak a co sbírat, jak sbírku uspořádat a pečovat o ni. Autor sice předpokládá, že sbírat může každý, ale v konečném důsledku to dle jeho pojetí bude jen ten, kdo na to má finanční prostředky, možnosti a čas. Protože tu jsou tato omezení, myslí si, že by sbírky měly být zpřístupněny všem. Sbíрка by podle Quicchenberga měla být jakýmsi divadlem světa, theatrem mundi, tedy jeho zmenšenou kopií. Je zde koncipována obecná sbírka zahrnující všechny oblasti přírody a lidského světa, které by měly být vzájemně propojeny. Takovou sbírkou byla vlastně Kunstkammer. Quicchenberg navrhuje sbírku rozdělit do pěti základních tříd, každá má mít deset nebo jedenáct částí, označených jako nadpisy. Tato koncepce se promítla do počáteční fáze vývoje bavorské vévodské sbírky.

Jak jsem již uvedl výše, založil ji Albrecht V. a původně byla základem Kunstkammer. V 17. století pak dochází k postupné specializaci jednotlivých částí a vznikají dílčí sbírky, podobně jako v Drážďanech. Během 19. století je pak tato soukromá sbírka přeměňována ve veřejně přístupná muzea. Původně byla umístěna v sídle vévodů, Rezidenci (dnes muzeum Residenz) v centru Mnichova, případně v některých jiných sídlech vévodů, jako je venkovské sídlo Nymphenburg. Vše změnil bavorský král Ludvík I., který se rozhodl z Mnichova udělat reprezentativní metropoli. Zhlédl se v antice, zejména v architektuře období helénismu a císařského Říma. V Mnichově nechal vybudovat řadu staveb odkazujících na tuto dobu, mimo jiné i některé muzejní budovy. Na tzv. Königplatzu postavil architekt Leo von Klenze v letech 1816–1830 budovu Glyptotéky (jak napovídá název, byla zde umístěna sbírka soch) a v letech 1826–1836 budovu Alte Pinakothek (pro sbírku obrazů). Ta byla později rozdělena na sbírku starého umění a sbírku nového umění, pro kterou byla postavena nová budova nazvaná prozaicky Neue

Pinakothek). V letech 1838–1848 byla naproti Glyptothéce postavena budova Antikensammlung, jejímž architektem byl Georg Friedrich Ziehl (pro sbírku řeckého, římského a etruského umění). Poblíž pak byla umístěna další muzea, jako Bayerisches Nationalmuseum, Archaeologisches Staatssammlung, Deutsches Theatermuseum aj. Všechna muzea jsou nedaleko sídla panovníka.

Další muzejní komplex, později státních muzeí, vznikl v Berlíně. Jejich základem byly sbírky vládců Braniborska a Pruska, které byly od počátku 19. století postupně transformovány v muzea a podobně jako v Mnichově byl vybudován velký muzejní komplex, známý jako Museumsinsel. Muzea byla umístěna přímo proti zámku pruských králů, aby tak bylo demonstrováno jejich sepětí s panovnickým rodem. Podobné uspořádání muzeí a sídla císaře najdeme ve Vídni, kdy přímo proti Hofburgu byly postaveny budovy Kunsthistorisches a Naturhistorisches Museum. Bohužel dnes není tato konfigurace vidět, protože zámek byl pro druhé světové válce stržen a nahrazen Palácem republiky (ten byl mezitím také zbourán a plánuje se postavení repliky zámku). Mezi zámkem a muzei stojí ještě Berlínský dóm, kde je hohenzollernská hrobka. Prvním muzeem v Berlíně bylo Altes Museum, postavené v letech 1825–1828 Karlem Friedrichem Schinkel. Druhým muzeem bylo Neues Museum vybudované v letech 1843–1855 architektem Friedrichem Augustem Stülerem. To prošlo nedávno celkovou renovací a bylo znovu otevřeno, zatímco Altes Museum je uzavřeno a bude se teprve opravovat. Stejný architekt pak postavil v letech 1867–1876 budovu Alte Nationalgalerie. Jako čtvrté bylo postaveno Kaiser-Friedrich-Museum, které bylo přejmenováno na Bode Museum na počest dlouholetého ředitele berlínských muzeí a významného kunsthistorika a muzeologa Wilhelma von Bodeho. Architektem byl Ernst von Ihne a stavba probíhala v letech 1897–1904. Budova prošla nedávno náročnou renovací a v roce 2006 byla znovu otevřena. Největší atrakcí je nesporně egyptská sbírka se slavnou bystou Nefertiti. Jako poslední bylo vybudováno pravděpodobně nejznámější berlínské muzeum (dnes mu asi konkuruje Libeskindova budova Židovského muzea) – Pergamon Museum. Budova byla stavěna po částech v letech 1910–1930, když stavbu zdržela první světová válka. Architekty byli Alfred Messel a Ludwig Hoffmann. Jsou zde umístěny celkem tři sbírky – antická, islámského umění a starověkého Předního východu. Nejatraktivnější jsou pak rekonstrukce některých významných staveb – Pergamského oltáře, Ištariny brány a části Cesty procesí z Babylonu, brány tržiště v Miletu aj. Muzea byla, stejně jako v Drážďanech, postižena druhou světovou válkou. Berlín však byl bombardován již od roku 1940, proto byly nejcennější mobilní věci odvezeny do úkrytů, ostatní předměty alespoň zabedněny nebo obloženy pytlí s pískem. Po skončení bojů byla řada sbírkových předmětů odvezena

Rudou armádou jako válečná kořist (většina je dodnes v ruských muzeích) a mnoho jich bylo ukradeno i jinými spojeneckými jednotkami, zejména americkými.²³

Jak je uvedeno výše, základem dnešních Státních berlínských muzeí byla soukromá sbírka Hohenzollernů. Jejím vývoj byl podobný jako u jiných. Původní obecná Kunstkammer byla postupně rozdělena na řadu specializovaných sbírek a postupně transformována v muzea. Od 19. století byly sbírky systematicky rozšiřovány a do jejich budování se zapojila celá řada vědců, ale i soukromých donátorů. Hned na počátku to byl i jeden z nejvýznamnějších německých vědců a cestovatelů té doby – Alexander von Humboldt. Němci se hned od počátku zapojili do archeologického průzkumu památek starověkého Egypta a Mezopotámie, ale i Řecka a lokalit spadajících pod římské impérium. Nejvýznamnější nálezy byly převezeny do Berlína a pomohly tak vytvořit jedny z nejdůležitějších sbírek tohoto druhu na světě. Sbírký těchto muzeí jsou humanitně zaměřené. Nejmenoval jsem zde ještě sbírky etnografické a hudební, které jsou v dalším muzejní centru, umístěném v berlínské části Dahlem. Přírodovědná muzea byla od počátku 19. století spjata především s berlínskými univerzitami, pod kterými vzniklo jednak Botanické muzeum a botanická zahrada, obojí umístěné rovněž v Dahlemu, které jsou součástí Freie Universität, a pak Museum für Naturkunde jako součást Humboldt Universität. V průběhu 19. a 20. století v Berlíně vznikla ještě celá řada dalších muzeí, ale není zde prostor se o nich podrobněji zmínit.

Do předchozí části jsem nezařadil ještě jednoho významného německého sběratele, Athanasia Kirchera²⁴ (1602–1680), neboť jeho sbírka vznikla a je dodnes umístěna v Římě. Tento německý jezuita patřil k jednomu z posledních skutečných polyhistorů, následná vědecká specializace to již neumožňovala. Kircher se zajímal jak o přírodní, tak i o humanitní vědy, v některých případech se snažil i o jejich propojení. Příkladem mohou být jeho práce, kde aplikuje matematiku na hudbu, což ale není zase tak neobvyklé. Jeho zájem

²³ Podrobněji je rozkrádání předmětů z muzejních a soukromých sbírek, ale i jiných, popsáno v knize ALFORD, K. D. *Kořisti II. světové války*. Ostrava, 1995. ISBN 80-85954-05-2. Negativní roli sehrálo i Švýcarsko, přes které nacisté prodávali uloupené předměty. Podrobněji v knize BUOMBERGER, T. *Umění loupeže, loupež umění*. 1. vyd. Praha, 2003. ISBN 80-7341-027-3.

²⁴ Podrobněji o jeho díle a životě například v dílech: FINDLEN, P. (ed.). *Athanasius Kircher. The Last Man Who Knew Everything*. New York – London, 2004. ISBN 0-4159-401-68, nebo GODWIN, J. *Athanasius Kircher's Theatre of the World. The Life and Work of the Last Man to Search for Universal Knowledge*. London, 2009. ISBN 0-50025860-0.

o vědu musíme chápat v dobovém kontextu. Zatímco geologie, vulkanologie, jazykověda, botanika, zoologie, historie, etnografie jsou dodnes uznávané vědy, astrologie, alchymie a magie mezi ně již nepatří. Kircher také využíval pro bádání všechny dostupné metody a prostředky, včetně nových vynálezů, například mikroskop. Většinu života strávil jako učitel na jezuitských školách v Římě, kde také založil sbírku zvanou Museum Kircherianum.²⁵ Tu využíval jak ke svému vědeckému výzkumu, tak pro výuku.

V Itálii se můžeme v éře kabinetů setkat s celou řadou sbírek. Asi nejvýznamnější jsou sbírky papežské, které dnes můžeme vidět ve Vatikánských muzeích. U jejich počátků stojí tzv. renesanční papežové, jako byli například Pavel II., Julius II., Mikuláš V. Jejich sbírky jsou hlavně umělecké a archeologické. Přímou pro papeže pracovala celá řada významných malířů, sochařů a dalších umělců, vytvářeli nejen nová díla pro papežské sbírky, ale pracovali i jako správci sbírek. V období renesance se radikálně mění celý Řím. Po pádu západořímské říše zůstala obydlena jen malá část původního antického města, jehož ruiny byly postupně zakrývány, a objevily se tam pole, pastviny a zahrady. Nyní na jejich místě vznikaly nové stavby, při hloubení základů se nacházely zbytky starších a byly také zkoumány. Nalezené sochy, nápisy, architektonické zlomky, keramika aj. se stávaly součástí papežských sbírek. Kontrolu nad stavební činností měl římský konzervátor, který hlídal, aby neunikl žádný zajímavý nálezk. Určitou dobu tuto funkci vykonával i známý malíř Raffael. Takto vznikly rozsáhlé antické sbírky, které byly doplňovány i nálezy z jiných lokalit. Součástí sbírek je také známá vatikánská knihovna. Vše bylo umístěno v papežských palácích a později se pro muzea postavily nové budovy. K přeměně sbírek na muzea docházelo postupně od 18. století, kdy bylo založeno například Museo Pio Clementino.

V Římě bychom mohli dodnes vidět celou řadu muzeí vzestých z původních kabinetů. Jsou to například sbírky rodu Borghese v Gallerii Borghese. Na papežském dvoře působil jako lékař a správce botanické zahrady Michele Mercati (1541–1593), který se kromě medicíny zajímal i o živou a neživou přírodu, z jejíž produktů vytvořil poměrně rozsáhlou sbírku zvanou Metallotheca, která obsahovala hlavně horniny, minerály, nerosty a fosílie. Mercati popsal svoji sbírku v knize, která také nese název *Metallotheca*, najdeme v ní i její vyobrazení. Mercati si nechal zhotovit speciální skříně s přihrádkami pro jednotlivé sbírkové předměty. Čelní desky skříní byly výklopné a mohly sloužit jako psací stůl.

²⁵ Muzeum a celá Kircherova sbírka je popsána v knize BUONANNI, F. *Museum Kircherianum. Sive Musaeum A. P. Athanasio Kircheri in Collegio Romano...* Romae, 1709.

Podobnou přírodovědnou sbírku vybudoval v Neapoli lékárník Ferrante Imperato (1550–1625), která obsahovala i přírodní kuriozity. Jiná přírodovědná sbírka byla, a stále je, ke spatření v Bologni na tamní univerzitě. Vytvořil ji významný přírodovědec 16. století Ulisse Aldrovandi (1522–1605). Toho Linné a Buffon nazvali otcem přírodních věd. V roce 1568 založil při boloňské univerzitě veřejnou botanickou zahradu, kde byla pěstována řada rostlin pro lékařský výzkum. Podnikl nebo zorganizoval výzkumné expedice, při kterých vytvářel rozsáhlý herbář. Shromažďoval ale i zoologický materiál. Své výzkumy se snažil shrnout v dílech, která měla popsat všechny známé druhy rostlin a zvířat, práce však zůstala nedokončena. Po Aldrovandioho smrti rozhodl boloňský senát o převzetí sbírky a dnes je vystavena v Palazzo Poggi v Bologni.

Asi nejznámější italské sbírky vytvořil rod Medici ve Florencii. Za jejich zakladatele bývá považován Cosimo I. de Medici zvaný Il Vecchio (1389–1464). Prvotní sbírky byly zaměřeny hlavně umělecky – obrazy, sochy, kresby, řezby z drahých kamenů, nábytek, ale část tvořily i historické sbírky – mince, medaile, zbraně, listiny, knihy, zlatnické výrobky, antické předměty (Řecko, Řím, Etruskové), a také různé ostatky, relikvie a liturgické předměty. Sběrka se úspěšně rozvíjela téměř celé století, ale koncem 15. století přišly problémy. Dominikánský mnich Girolamo Savonarola (1452–1498) vyvolal ve městě povstání proti Medicejským, kteří byli nuceni uprchnout do Benátek. Většina sbírkových předmětů zůstala ve městě a Savonarola jejich prodejem financoval své aktivity. V roce 1494 podnikl tažení do Itálie francouzský král Karel VIII. Oficiálním důvodem byla kandidatura na uvolněný neapolský královský trůn, ale král se snažil dobýt celou zemi. Jeho vojska se zmocnila i Florencie a drancováním byly poškozeny také sbírky. Medicejští se sice vrátili do Florencie v roce 1512, ale v letech 1527–1530 museli znovu do exilu. Mezitím se stali neomezenými vládci města a někdejší republika se stala velkovévodstvím. Obnovitelem sbírek se stal až velkovévoda Cosimo I. de Medici (1519–1574). Ten také pověřil Giorgia Vasariho postavením slavného Palazzo Uffizi. Od rodiny Pitti odkoupil rozestavěný Palazzo Pitti, dokončil ho a kolem zřídil zahrady Boboli, které se staly botanickou zahradou. Cosimo také znovuvybudoval rodové sbírky, sběratelsky je ale posunul dále. Zaměřil se hodně na přírodní vědy, které byly dosud opomíjeny. Kromě botanických zahrad přímo ve Florencii byla další vybudována u letní villy Pratolino (dnes Villa Demidoff) a menší u dalších letních vill. Medicejští, stejně jako Wettinové, se snažili sbírat výrobní nástroje i celé dílny. Získanou alchymistickou dílnu tak používal Cosimo ke svým pokusům. Navázal na něj jeho syn Francesco I. (1541–1587), kterému bývá někdy přisuzován objev tzv. Medici porcelánu. Odkoupili též malířský ateliér, který se stal centrem medicejské malířské školy, kam se snažili získat talen-

tované malíře. Stejně tak vlastnili dílnu na řezání drahých kamenů – v tomto umění byli florentané mistři. Své řezače, členy rodin Miseroni a Castrucci, si odtud povolal i Rudolf II. Další Cosimův syn Ferdinando I. (1549–1609) založil v roce 1588 tzv. Opificio delle Pietre Dure, jakousi akademii řezačů kamenů. Medicejští podporovali univerzitu v Pise a stali se ochránci Galileia Galilei, který byl také jejich rodinným vychovatelem. Rod Medici vymřel po meči i přeslici v polovině 18. století. Poslední členka rodu, Anna Maria Luisa de Medici (1667–1743),²⁶ rozhodovala co s rodovým majetkem. Velkovévodství připadlo Habsburkům, kteří jej vlastnili až do sjednocení Itálie. Vznikla také větev toskánských Habsburků, jejichž archiv se nachází u nás v Národním archivu. Sbírku pak Anna Maria odkázala lidu Florencie. Habsburkové se o ni měli starat, což také učinili, a dnes ji můžeme vidět v několika florentských muzeích.

Sběratele najdeme i v dalších evropských zemích. V Dánsku to byl například Olaf (Ole) Worm (1588–1655), lékař dánských králů a učitel na kodaňské univerzitě, kde přednášel lékařství, ale i řečtinu, latinu a filozofii. Zajímal se o skandinávskou literaturu, pravěk Dánska (jak se kdysi říkalo, zajímal se o dánské starožitnosti), o runové nápisy. O těchto tématech také napsal rozsáhlé spisy. Jeho vlastní sbírka byla zaměřena hlavně na botaniku, zoologii, geologii a paleontologii, medicínu a etnografii (hlavně Grónsko). Dále v jeho sbírce najdeme knihy a opisy runových nápisů. Byl také poradcem dánského krále Frederika III. (1609–1670) při zakládání dánské královské sbírky, která měla zpočátku charakter Kunstkammer. Ale už ke konci 17. století začali panovníci vytvářet specializované sbírky. Dodnes se zachovala celá řada inventářů, takže můžeme vývoj sbírek celkem podrobně zmapovat. Kromě klasických věcí jako byly mince a medaile, obrazy, sochy, antické předměty, etnografie, zbraně a zbroj atd. se dánští králové poměrně brzy začali věnovat budování archeologické sbírky zaměřené na pravěk země. Řada panovníků se pak archeologii systematicky věnovala.

V dnešním Švýcarsku byly v 16. a 17. století proslavené zejména sbírky v Basileji. Předně to byla kolekce významného přírodovědce Conrada Gesnera (1516–1565), zahrnující botaniku a zoologii. Jiného charakteru byla sbírka rodiny Amerbachů. Ta patřila k předním basilejským rodinám a z jejich řad se rekrutovalo mnoho právníků působících jak ve službách města, tak přednášejících na zdejší univerzitě. Rodinným přítelem byl i Erasmus Rotterdamský,

²⁶ Jejím manželem byl kurfiřt Johann Wilhelm von Pfalz-Neuburg. Zajímavé je, že její bratr, poslední mužský příslušník rodu, Gian Gastone de Medici (1671–1737) si vzal za manželku Annu Marii Franzisku von Sachsen-Lauenburg (1672–1741), která sídlila v Čechách na panství Zákupy, ale také na Ploskovicích. Zde také nějakou dobu pobýval i Gian Gastone.

jehož knihovnu, resp. její část, Amerbachové získali. Sbírali knihy, obrazy, mince a medaile, kresby a rytiny, nábytek, uměleckořemeslné předměty. Zachovaly se i obrazy Amerbachů malované Hansem Holbeinem. Sbírku koupila městská rada a v roce 1661 ji zpřístupnila veřejnosti. Dnes je součástí Historického muzea v Basileji. Dalším sběratelem byl lékař Felix Platter (1536–1614), který se znal s Amerbachy, ale i s Gesnerem, a část jeho sbírky se mu podařilo získat. Věnoval se vykopávkám antických ruin poblíž Basileje, nálezy pak zařadil do své sbírky. Dále sbíral mince, medaile, etnografický mimoevropský materiál, hudební nástroje (sám byl aktivním hudebníkem). Dnes je jeho sbírka taktéž v Historickém muzeu.

V Anglii byli proslavenými sběrateli otec a syn Tradescantovi. John Tradescant starší (1570–1638) byl známým zahradníkem a botanikem, který pracoval pro přední anglické šlechtice. Známá byla zejména jím vytvořená zahrada v Hatfield House pro Roberta Cecila, hraběte ze Salisbury, která se dodnes dochovala pouze v torzu. Dalším známým zaměstnavatelem Tradescanta byl George Villiers, vévoda z Buckinghamu a nakonec sám král Karel I. a jeho francouzská manželka Henrietta Marie (jeho oficiální titul byl „správce jeho královské výsosti zahrad, vinic a bourců morušových“). Účastnil se řady cest. Byl členem poselstva do Ruska,²⁷ účastnil se tažení proti alžírským pirátům, nějakou dobu též pobyl ve Francii u obleženého La Rochelle. Z cest si přivezl celou řadu rostlin, zvířat, geologického a etnografického materiálu. Předměty instaloval ve svém domě v Lambethu, kolem kterého zřídil i botanickou zahradu. Sbírkou byla nazvána Archa a byla částečně zpřístupněna návštěvníkům. Ve své době byla natolik proslavena, že ji musela navštívit každá významnější návštěva Londýna. Ve sbírání pokračoval také syn John Tradescant mladší (1608–1662). Ten sbírku rozšiřoval o nové sběry, o mince, knihy, oděvy, různé kuriozity, a pochopitelně přidal i nové rostliny, zvířata, horniny, minerály, zkameněliny a etnografika. V 50. letech 17. století vydal knihu *Musaeum Tradescantianum*, která sbírku popisuje. V této době se seznámil s Eliášem Ashmolem (1617–1692), právníkem, politikem a také sběratelem (antické předměty, mince a medaile, knihy, zajímal se o alchymii, astrologii a magii). Na základě dohody a pozdější závěti přešla sbírka po smrti Johna Tradescanta právě do majetku Ashmola. Ten tuto a svoji sbírku daroval počátkem 80. let 17. století oxfordské univer-

²⁷ Jedním z výsledků této cesty je deník, kde popisuje svá pozorování. Nejprve z námořní plavby do Archangelska, a pak z pozemní cesty do Moskvy. Rukopis je dnes uložený v Bodleian Library v Oxfordu. Deník je považovaný za první botanický popis Ruska. Jeho syn John Tradescant podnikl celkem tři cesty do Virginie jako člen společnosti obchodující s touto oblastí. Zanechal rovněž podrobnou zprávu o flóře této části dnešních USA, která je považována za její první botanický popis.

žitě. V roce 1683 pak bylo v Oxfordu otevřeno Ashmolean Museum existující dodnes. Společně s basilejským muzeem jde o první muzea v dnešním slova smyslu na světě.

Rozvoj věd v novověku postupně vedl k zakládání odborných vědeckých sdružení, která se stávala garanty vědeckého výzkumu a také vytvářela sbírky. Příkladem může být londýnská Royal Society (založená v roce 1660, jejímž členem byl mj. Isaac Newton), pařížská Académie française (založena 1635), nebo v Čechách Královská česká společnost nauk.²⁸ Množí se sbírky při univerzitách či jiných školských ústavech. U nás to bylo například Matematické muzeum, založené v roce 1722 při jezuitské koleji v Klementinu. Jeho oficiální název zněl Museum Mathematicum Collegii Clementini a vzorem pro něj bylo Kircherovo muzeum v Římě. Matematické muzeum bylo otevřeno v roce 1723 u příležitosti korunovace Karla VI. českým králem. Obsahovalo jednak různé vědecké přístroje (hodiny, glóby, modely aj.), rostliny a živočichy, horniny, minerály, mechanické strojky, etnografický materiál, portréty významných vědců, mince a medaile. Sběrka sloužila jednak výukovým účelům, ale také k účelům reprezentativním. V roce 1773 byl jezuitský řád zrušen a sbírka přešla do majetku státu. Postupně ale byla rozptylována, některé předměty se dostaly do astronomické observatoře v Klementinu, něco získala univerzita, něco různé učené společnosti. Řada přírodnin zůstala v Klementinu a v roce 1775 byla zpřístupněna veřejnosti jako Museum Naturae Pragense. Muzeum pak v roce 1882 přešlo do majetku německé pražské univerzity a v roce 1945 se stalo součástí Národního muzea. Ve sbírkách Národního muzea se podařilo identifikovat i další předměty z Matematického muzea. Některé z nich jsou dnes v Národním technickém muzeu, zejména vědecké přístroje, z nichž některé byly původně ve sbírce Rudolfa II.²⁹ Další kusy najdeme i v jiných institucích, jiné nenávratně zmizely.

S kabinetními sbírkami se můžeme setkat také mezi českou šlechtou. O rožmberské sbírce jsem se zmínil výše. Další významnou sbírku vytvořili Lobkovicové. Za prvního sběratele můžeme považovat Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic (1461–1510), významného českého humanistu, básníka a církevního hodnostáře. Již za právnických studií v Itálii začal sbírat knihy a vytvořil jedinečnou sbírku

²⁸ Předchůdcem Královské české společnosti nauk byla Soukromá učená společnost, která byla založena v roce 1775, u jejíchž počátků stál například Ignác Born, Josef Dobrovský, František Matěj Pelcl aj. Jednalo se o soukromou společnost, která byla financovaná z privátních zdrojů. Členové se marně snažili dosáhnout povýšení na oficiální akademii věd, což by také přineslo státní podporu. Habsburkové to však nikdy nepovolili, jen Leopold II. schválil v roce 1790 změnu názvu na Královskou českou společnost nauk.

²⁹ Jedná se zejména o astronomické přístroje, které pro císaře zhotovili dvorní mechanici, astronomové a matematici Jost Bürgi a Erasmus Habermel.

inkunábulí na našem území. Zájem o astronomii ho přivedl ke sbírání astronomických přístrojů, pro svou zálibu si na hradě Hasištejn zřídil observatoř. Dále sbíral obrazy, relikvie a ostatky, předměty z drahých kovů. Po jeho smrti byla sbírka rozptýlena, ale později se jednotlivé předměty snažili Lobkovicové odkoupit zpět. Pokračovateli sběratelské tradice byli až Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (1568–1628) a jeho manželka Polyxena, rozená z Pernštejna (1567–1642).³⁰ Základem se stala sbírka obrazů, zejména portrétů, které získala Polyxena a které doplnil i její manžel. Jde o cennou kolekci zobrazující významné osobnosti 16. a 17. století z Čech i Evropy. Postupně byly Lobkovicové získávány obrazy i jiných žánrů a malířů, dnes je známá třeba Senoseč Pietra Brueghela staršího, Hygie Petra Pavla Rubense, Slavnost na Temži od Canaletta aj. Postupně přibývaly i předměty z jiných oblastí a sbírání se věnovali i další příslušníci rodu. Postupně se tak zformovala sbírka zbraní, keramiky a porcelánu, hudebnin a hudebních nástrojů, mincí a medailí, šperků, nábytku, oděvů a osobních předmětů členů rodu. Celá sbírka byla uložena na zámku v Roudnici nad Labem, kde byly přímo pro ní vybudovány speciální místnosti. Dnes je umístěna částečně na zámku Nelahozeves, částečně v Lobkovickém paláci na Pražském hradě.

Dalším sběratelským rodem byli Černínové. Zakladatel sbírky Humprecht Jan Černín z Chudenic (1628–1682) působil v 50. letech 17. století jako císařský vyslanec v Benátkách a inspirován italskými sbírkami, začal budovat sbírku svojí. Nakupoval zde umělecká díla, zejména obrazy, některá si nechal zhotovit od umělců přímo na zakázku. Po návratu do Čech plánoval umístit sbírku do nově budovaného Černínského paláce v Praze na Hradčanech. Černínové pokračovali ve sbírání i v následujících generacích. Bohužel se často ocitli ve svízelné ekonomické situaci, kterou řešili mimo jiné prodejem částí nebo celých sbírek. Proto je vývoj černínských sbírek poměrně obtížné sledovat. Dnes můžeme některá díla vidět například v Národní galerii.

³⁰ Polyxena je označována za jednu z nejvýznamnějších žen české renesance. Byla dcerou českého dvorského kancléře Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara y Mendoza, dvorní dámy císařovny Marie Španělské (manželky Maxmiliána II.). Mendozové byly významným španělským rodem a věnovaly se sbírání. Již Marie Manrique vytvořila hlavně uměleckou sbírku, kterou zdědila dcera, a dále ji rozšířila. Jejím prvním manželem byl Vilém z Rožmberka. Polyxena získala celou řadu obrazů, zejména portrétů, z rožmberské sbírky. Vilém pro ní také koupil panství Roudnice nad Labem, které pak Polyxena přivedla do manželství se Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic. Roudnice se stala hlavním sídlem jedné z větví rodu. Polyxena se také věnovala vaření a napsala dokonce kuchařku nazvanou *O lektvařích, o dělání ovoce v cukru, o perníkách, o predlíkách a syrupích*.

V Čechách se sbírání věnovaly i jiné rody, například Nosticové, Kounicové, Berchtoldové, Metternichové, Kolovratové, Colloredo-Mansfeldové, Sternberkové aj. Někteří sběratelé vytvořili jen malé sbírky, jiní naopak sbírky poměrně velké a ve své době i známé.³¹

České sběratelství, stejně jako i evropské, se začalo měnit během 18. století a svou roli sehrálo několik faktorů. Jedním z nich byl rozvoj výroby nejprve v manufakturách, a pak průmyslová revoluce. Výrobky se stávaly předmětem zájmu sběratelů, ale byly ovlivněny i další faktory lidské společnosti. Nová výroba potřebovala kvalifikovanou pracovní sílu, což vedlo k zavádění povinné školní docházky. Ideálem byla názorná výuka, která mohla být realizovaná právě prostřednictvím sbírek. Soukromé sbírky s omezeným přístupem tomuto požadavku neodpovídaly a postupně se rodila idea veřejného muzea, podpořená i novým filozofickým směrem – osvícenstvím. Osvícenci jak sběratelství, tak myšlenku veřejného muzea podporovali. Denis Diderot napsal pro *Encyklopedii* heslo muzeum, kde teoreticky vysvětlil a zdůvodnil jeho fungování a existenci. Objevuje se stále více teoretických prací o sběratelství. V 17. století to byl například Johann Daniel Major, lékař z Kielu, a jeho *Unvorgreiffliches Bedenken von Kunst- und Naturalien Kammer* nebo Adam Olearius a *Gottorfische Kunstkammer*, o století později pak Caspar Friedrich Neickelius a *Museographia*, Daniel Wilhelm Moller a *Commentatio der Technophysiotameis* (v pozdějším vydání jako *Sylloge aliquot scriptorum...*), Karl Linné a *Instructio rerum naturalium* a další práce. Sběratelé se tak mohou při budování svých kolekcí opřít i o teorii.

O poznání okolního světa se snaží stále více lidí, a to nejen těch majetnějších. Při omezených možnostech cestování se takovým prostředkem poznání stává sbírka. Dalším jevem spjatým se sběratelstvím a muzejnictvím je rodící se národní uvědomění a nacionalismus. Sbírkami mohou sloužit jako nástroj budování vztahu k vlasti, národu, jeho historii a úspěchům. Muzea se v 19. a 20. století stávají nástroji nacionalismu. A nejen muzea, ale i řada vědeckých disciplín je pod jeho silným vlivem. Výsledkem tohoto trendu jsou národní muzea v různých zemích (Čechy, Maďarsko, Finsko, Polsko, Německo aj.) s různě silným nacionalistickým vlivem, kdy jsou tyto instituce i přímo zatahovány do politiky a stávají se jejím hybatelem. Někteří muzea se stala prostředníkem až šovinistických hnutí. Příkladem může být Germanisches Nationalmuseum³² v Norimberku, které bylo v roce 1852 založeno jako pangermánské muzeum s cílem pro-

³¹ Sbírkami českých šlechticů byly ve své většině známy lokálně, tedy v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, nebo maximálně v nejbližším okolí. Málokdy se podařilo vytvořit skutečně evropsky proslulou sbírku.

³² Název je někdy chybně překládán jako Německé národní muzeum. Správný překlad do češtiny je Germánské národní muzeum.

kázat důležitost Germánů ve vývoji lidské civilizace a mělo sbírat předměty ze všech zemí, kde žijí Germáni. V hnutích kolem tohoto muzea se později rodil nacismus.

V 18. století byla založena některá další muzea. Nejznámějším z nich je British Museum v Londýně založené 1753 jako britské imperiální muzeum, ne jako národní, ale vlastně celosvětové. Mělo ukázat úspěchy Britů při ovládnutí světa. Rozhodující událostí, která spustila masové zakládání muzeí nebo přeměnu soukromých sbírek ve veřejná muzea, byla francouzská revoluce. Parlamentem byly zestátněny nejprve královské sbírky, později i šlechtické a církevní. Předměty byly shromážděny v Paříži a staly se základem sbírkových fondů celkem 4 národních muzeí – Musée nationale du Louvre (umělecké sbírky), Musée national des Monuments Français (historické sbírky, sochy, architektonické zlomky), Muséum national d'Histoire naturelle (přírodovědné sbírky, součástí se stala i královská botanická zahrada) a Musée des Arts et Métiers (uměleckořemeslné a technické sbírky). Po otevření byla muzea hojně navštěvovaná a lidé se do nich často vraceli. Tento úspěch vedl k zakládání dalších muzeí nejprve ve Francii a spolu s šířením revolučních myšlenek i v jiných evropských zemích. S muzei byly spjaté i některé další události francouzských dějin přelomu 18. a 19. století. Napoleonovo tažení do Egypta a jeho zájem o starověké památky vedl nejen k založení egyptologie jako nové vědní disciplíny, ale i ke zrodu egyptologických oddělení mnoha muzeí nebo k založení muzeí nových.

Myšlenky o zřízení muzeí se objevují koncem 18. století i u nás, ale zatím zůstává jen u nich nebo pouze u pokusů. Jedním z těch, kteří chtěli založit české národní muzeum, byl okruh učenců kolem významného geologa, mineraloga, sběratele, montanisty Ignáce Borna. Jejich pokus ale nebyl uskutečněn. Další neúspěšný experiment učinil František Josef Kinský, který chtěl zřídit přírodovědné České muzeum. Určité úspěchy slavily některé odborné společnosti, kterých koncem 18. století vzniklo několik. V roce 1796 byla založena Společnost vlasteneckých přátel umění, která otevřela z darů a záplýček svých členů Obrazárnu za účelem pozvednutí vkusu obyvatel.³³

Pokusy založit muzeum se objevují znovu s počátkem 19. století. Impulsem se stalo zřízení nového zemského muzea

³³ Tato Obrazárna společně se sbírkou Moderní galerie Království českého (fundace císaře Františka Josefa I.) se stala základem pro sbírkový fond Národní galerie, která byla zřízena zákonem č. 148/1949 Sb., o Národní galerii jako o úplně nové státní instituci zabývající se uměním. Obě zmiňované sbírky se staly státními se vznikem Československé republiky, ale nebyly začleněny do žádné muzejní instituce. Nelze tedy říci, že byla Národní galerie založena roku 1796, jak je uváděno v některých člancích a materiálech.

v Grazu v roce 1811, které dostalo název Universalmuseum Joanneum. Zakladatelem byl arcivévoda Johann von Österreich, který chtěl vybudovat instituci pomáhající vzdělávat obyvatele Štýrska a vychovávat je k lásce ke své zemi, tedy ke Štýrsku. Instituci tak můžeme označit za zemské vlastivědné muzeum, které mělo dokumentovat vývoj přírody a lidské společnosti na konkrétním území. Toto muzeum se stalo vzorovým pro další podobné instituce v celém císařství a přispělo ke vzniku tří muzeí u nás v letech 1810–1820. Nejstarším z nich je gymnazijní muzeum v Opavě vzniklé v roce 1814. Inspirátory a zakladateli muzea byli gymnazijní profesori a opavští měšťané Faustin Ens, František Mükusch a starosta Jan Josef Schösler. Původně bylo toto muzeum koncipované jako zemské pro Slezsko, ale vlivem zákulisních intervencí bylo uznáno pouze jako školní muzeum. V této době se totiž pokoušeli založit podobné muzeum v Brně někteří moravští šlechtici a mělo být zaměřeno na Moravu a Slezsko. Opavská iniciativa tedy byla nevíтанou konkurencí. Díky svému postavení šlechtici dosáhli toho, že opavské muzeum mohlo být jen školní. Poměrně záhy ale obsah sbírek muzea překročil hranici pouhého školního muzea a stalo se vlastně vlastivědným muzeem pro Slezsko. I díky působení zakladatelských osobností muzeum až do poloviny 19. století vzkvétalo, ale pak došlo k útlumu muzejní činnosti. Koncem 19. století začala v Opavě vznikat další muzea – uměleckoprůmyslové v roce 1882 pod názvem Schlesisches Landesmuseum für Kunst und Gewerbe (později přejmenované na Kaiser Franz Joseph Museum für Kunst und Gewerbe), v roce 1884 Muzeum Maticе slezské a roku 1896 Městské muzeum. Nejdynamičtěji se rozvíjelo uměleckoprůmyslové muzeum, za nímž stály silné hospodářské kruhy, které ho financovaly. Toto muzeum se po první světové válce stalo Slezským zemským muzeem a převzalo i některé předměty z matičního a gymnazijního muzea. Ve 20. letech 20. století byla v Opavě založena další dvě muzea, resp. pobočky dvou muzeí. Jednak pobočka Československého zemědělského muzea, jednak legionářského muzea. Sloučení muzeí bylo dokončeno za druhé světové války pod německou správou. Jako první byly zlikvidovány matiční a legionářské muzeum, jejichž sbírky byly převedeny do zemského muzea. Postupně k němu byla přičleňována i další muzea. Tento stav byl zachován i po válce.

V roce 1817 bylo založeno muzeum v Brně. Na počest císaře Františka I. bylo nazváno Františkovým muzeem a koncipováno jako zemské muzeum. Nerozhodovala tedy národnost, ale zemská příslušnost – u zrodu stáli šlechtici, kteří se cítili Moravany, protože jejich rody zde sídlily již několik století, i když podle dnešních hledisek byli národnostně Němci. Byla to hrabata Hugo František Salm-

Reifferscheid, Antonín Bedřich Mitrovský, Josef Auersperg a národohospodář a osvícenec Christian Carl André, která zastupovala Moravskoslezskou společnost pro zvelebení orby, přírodoznalství a vlastivědy, která se také angažovala při zakládání muzea. Pro muzeum bylo důležité, že se hned na počátku podařilo vyřešit jeho umístění – na základě dohody s olomouckým arcibiskupem mohlo muzeum využívat areál tzv. Biskupského dvora na Zelném trhu, kde ostatně sídlí dodnes, a v roce 1911 byl pro muzeum zakoupen sousední Dietrichsteinský palác. Tyto budovy tvoří základ muzea.

Františkovo muzeum bylo sice založeno jako vlastivědné, ale díky osobám, které se při jeho založení a i později angažovaly, byl kladen důraz spíše na přírodní a technické vědy. Kromě sbírání dokladů o vývoji přírody a lidstva si muzeum kladlo i vědeckovýzkumné cíle. Brzy po založení ale přišel jistý útlum v činnosti. Vše se změnilo v roce 1836 s nástupem Albína Heinricha na funkci kustoda, který muzeum znovu pozvedl. Muzeum zůstávalo celé 19. století pod německou správou. V roce 1900 bylo převedeno pod zemskou správu, po první světové válce pod správu moravského zemského výboru a došlo k jeho definitivnímu počestění. Významnou osobou českého muzejnictví se stává ředitel muzea Jaroslav Helfert. V roce 1921 se mu podařilo na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity založit lektorát muzejnictví a zorganizovat první specializovanou muzeologickou výuku. Další výraznou postavou byl archeolog a speleolog Karel Absolon. Ten zkoumal mj. i známé tábořiště lovců mamutů u Dolních Věstonic a objevil zde známou sošku Věstonické Venuše, nebo třeba jeskyni Pekárnu, rovněž s paleolitickým osídlením. Dalším jeho cílem byl průzkum Moravského krasu včetně propasti Macocha a Punkevnických jeskyní. V roce 1928 se v Brně konala k desátému výročí založení Československa tzv. „Výstava soudobé kultury“, pro kterou bylo postaveno brněnské výstaviště. Absolon pro ni připravil výstavu s názvem „Člověk a jeho rod“, kde prezentoval nálezy z různých pravěkých nalezišť, ale největším tahákem byl model mamuta v životní velikosti. Pro velký úspěch se podařilo Absolonovi prosadit prodloužení výstavy. Jeho další myšlenkou bylo vytvořit speciální muzeum, které by dokumentovalo vývoj lidstva počínaje prvními hominidy, který chtěl nazvat Anthropolos. Zároveň s jednáním o vzniku muzea vytvářel patřičný sbírkový fond. Bohužel jemu se myšlenku uskutečnit nepodařilo, ale našel zdatného žáka v Janu Jelínkovi, pozdějším řediteli Moravského zemského muzea, předsedovi ICOM a ICOFOM a světově známém antropologovi. Ten v 50. letech založil Ústav Anthropolos a v 60. letech bylo postaveno a otevřeno jeho výstavní zařízení Pavilon Anthropolos v Brně – Pisárkách.

Třetím muzeem založeným počátkem 19. století bylo Národní muzeum. Také u jeho zrodu stála vlastenecká zemská šlechta v čele

s Kašparem ze Šternberka³⁴, dále například jeho vzdálený bratranec František Šternberk-Manderscheid, František Kolovrat, Bedřich Všemír Berchtold aj. Na založení se ale podílela i řada českých vlastenců jako byl Josef Jungmann, Václav Hanka atd. Původní představou Kašpara Šternberka bylo založit hlavně vědecko-výzkumnou instituci, která by otevřela české vědě cestu do Evropy a světa. Vzhledem ke svým zájmům preferoval více přírodní vědy, ale součástí měly být i sbírky humanitních věd. I zde se počítalo spíše se zemským principem. K založení muzea došlo v roce 1818 a bylo nazváno Vlastenecké muzeum v Čechách. Českým vlastencům se ale podařilo směřování muzea změnit a udělat z něj ryze českou národní instituci,³⁵ která se v počátcích své existence angažovala i politicky. Významnou roli zde později sehrál i František Palacký. V roce 1822 byla ustavena Společnost Vlasteneckého muzea v Čechách, která převzala péči o celé muzeum. Zakladatelé muzea také brali za svou povinnost obohatit nově založenou instituci o nové sbírkové předměty a darovali jí svoje celé sbírky nebo jejich části a k obyvatelstvu směřovala také výzva s žádostí o dary. Problém ale byl s uložením získaných věcí – nejprve po soukromých bytech a po dlouhých jednáních byl v roce 1819 získán Šternberský palác na Hradčanech.³⁶ Toto řešení bylo ale bráno jako dočasné. František Palacký sice zpracoval návrh

³⁴ Kašpar Maria hrabě Šternberk (1761–1838), významný přírodovědec, který vystudoval kanonické právo v Římě a pak působil u řízenského biskupa jako správce statků a lesů, ale také jako diplomat. V Řezně se začal věnovat přírodním vědám, zejména botanice. Podnikl několik výzkumných cest po Evropě a seznámil se s předními evropskými přírodovědci. V roce 1810 definitivně přesídlil do Čech a usadil se na zámku Březina poblíž Rokycan. Založil zde botanickou zahradu. Nedaleko Březiny, u Radnic, se na jeho panství nacházely různé doly a lomy, ve kterých ze byly zkamenělé pozůstatky pravěké flóry a fauny. Šternberk je začal zkoumat a sbírat a dnes je považován za zakladatele nového oboru – paleobotaniky. Stěžejním se stalo jeho dílo *Flóra pravěku*. Šternberk svoje sbírky daroval nově založenému muzeu. Dalším jeho počinem v oblasti botaniky byla spolupráce s bratry Presslovými na vytváření oborové české terminologie. Většina českých názvů rostlin z našeho území pochází právě z této doby. O Šternberkovi dále například v: HAUBELT, J. *Kašpar M. Šternberk. Přírodovědec a geolog*. 1. vyd. Praha, 1988.; MAJER, J. *Kašpar Šternberk*. 1. vyd. Praha, 1997. ISBN 80-200-0605-2; STERNBERG, K. M. *Leben des Grafen Kaspar Sternberg von ihm selbst beschrieben, nebst einem akademischen Vortrag über der Grafen Kaspar und Franz Sternberg...* Praha, 1868.; SKLENÁŘ, K. *Obraz vlasti : Příběh Národního muzea*. 1. vyd. Praha, 2001. 419 s. ISBN 80-7185-399-2.

³⁵ Zajímavé je, že se v prosazování myšlenky muzea jako ryze národní, národní instituce angažoval i Bedřich Všemír Berchtold. Berchtoldové byly přitom, podle dnešních kritérií, německým rodem. Bedřich se ale v české otázce silně angažoval celý život.

³⁶ Dnes je zde umístěna Sbirka starého evropského umění Národní galerie.

na novou budovu, ale ten se nerealizoval. V roce 1846 byl získán Nostický palác na Příkopech a sbírky tam byly přestěhovány. Zde vydržely až do roku 1891, kdy se otevřela nová budova na Václavském náměstí. Umístění sbírek muzea není uspokojivě vyřešeno dodnes.

Významným počinem bylo založení *Časopisu Vlasteneckého muzea* v roce 1827. Časopis začal vycházet německy a česky, později zůstala jen česká varianta. Přezdívalo se mu *Muzejník* a je nejstarším českým vědeckým, dodnes vycházejícím časopisem. V roce 1831 byl založen Sbor pro vědecké vzdělávání řeči a literatury české. Součástí Sboru byla i Matice česká, která sehrála podstatnou roli v šíření češtiny a česky psané literatury. Vlastenecké muzeum brzy získalo pověst významné instituce a byla snaha sem soustředit nejdůležitější předměty spojené s českou historií. V muzeu pracovala také řada významných vědců 19. století.³⁷

Založením Vlasteneckého muzea u nás nadlouho ustaly aktivity v oblasti zakládání muzeí. Myšlenky sice byly, ale politická situace to neumožňovala. Změnu přinesl až pád vlády Alexandra Bacha v roce 1859. Císař a nové vlády byly nuceny přijmout řadu opatření, které zlepšily situaci ve společnosti. V roce 1861 byla přijata nová ústava a později také spolkový zákon. Tato zákonná opatření a zájem obyvatel vedl k velkému zakládání muzeí od 60. let 19. století. Mezi lidmi se rozvíjel regionální patriotismus a jednou z možností jak ukázat význam regionu je právě muzeum. Další důležitou motivací bylo zachránit pozůstatky minulosti před zničením nebo vývozem do zahraničí, čímž se minily i ostatní země monarchie. Hospodářský rozvoj, zvýšení počtu obyvatel, nutnost budování nových komunikací vedla k rozvoji stávajících měst a obcí, kdy se bořilo nebo upravovalo staré a stavělo nové. Bylo tedy nutné zajistit ochranu toho, co mělo být uchováno pro následující generace, a pokud není zbytků, zajistit jeho nové uložení. K tomu se nejlépe hodí opět muzea. Bohužel i do oblasti muzejnictví vstoupil nacionalismus, takže na našem území můžeme v tomto období rozlišovat muzea česká a německá. Někde vzniklo jen muzeum české, jinde jen německé, v několika případech se v jedné lokalitě objevila muzea obou národností.

Většina muzeí vzniklých v 19. století je úzce spjata s muzejními spolky, které muzea zakládala nebo byly zřízeny po založení muzea k jeho správě. První muzeum, které po dlouhé době v Čechách vzniklo, bylo v Čáslavi a u jeho zrodu stál muzejní a archeologický spolek Včela Čáslavská, založený roku 1864. Po počáteční euforii se činnost spolku dostala do útlumu. K oživení došlo v roce 1877, kdy se jednatelem spolku stal Kliment Čermák (1852–

³⁷ Pro nedostatek místa bych odkázal na knihu SKLENÁŘ, K. *Obraz vlasti : Příběh Národního muzea*. 1. vyd. Praha, 2001. ISBN 80-7185-399-2.

1917), významný muzejník, archeolog, ale také muzeolog. Jeho dílo *O muzeích městských a okresních* vydané v roce 1886 je o teoretickém fungování tehdejších muzeí, přičemž řada myšlenek je platných dodnes. Další Čermákovy příspěvky najdeme ve *Věstníku československých muzeí a spolků archeologických*, který časlavské muzeum vydávalo.

Od šedesátých do osmdesátých let 19. století pak byla založena celá řada českých regionálních muzeí (například 1865 Chrudim, 1871 Vysoké Mýto, 1872 Třebenice, 1875 Hlinsko v Čechách, 1877 Kutná Hora, 1878 Plzeň, 1880 Hradec Králové a Pardubice, 1884 Jindřichův Hradec, Písek, atd.), ale i německých (1867 Kraslice, 1870 Karlovy Vary, 1873 Cheb, 1875 České Budějovice, 1883 Vrchlabí, 1887 Mariánské Lázně aj.). Jiří Špét dělí tato muzea do dvou základních typů³⁸ – muzea ochránářská a muzea osvětová. Základem práce ochránářských muzeí je záchrana kulturního a přírodního dědictví a následná vědecká práce. Příkladem tohoto typu je časlavské muzeum. U osvětových muzeí měly sbírky sloužit vzdělávání širší veřejnosti a školní výuce. Příkladem jsou muzea v Chrudimi, v Hlinsku či Havlíčkově Brodě.

Nyní bych se krátce vrátil k obecnému vývoji muzejnictví. Francouzská revoluce skutečně přinesla boom zakládání muzeí hlavně v Evropě. Tato myšlenka byla ale šířena také na ostatní kontinenty, takže počátkem 19. století vznikají první muzea v Jižní Americe,³⁹ od 40. let pak i v USA.⁴⁰ První muzea jsou zakládána i v Africe, byť na tomto kontinentě je to hlavně v zemích u Středoziemního moře či v jižní Africe.⁴¹ A nakonec i v Asii a Austrálii. Vývoj muzejnictví u nás a ve světě se částečně odlišoval. Zatímco u nás bylo dominantním typem muzeum regionální, vlastivědné, v Evropě a ve světě to byla spíše muzea specializovaná, i když regionální vznikala také. Specializovaná muzea byla někdy zakládána podle aktuálních potřeb společnosti. Takovým příkladem mohou být muzea uměleckoprůmyslová nebo technická. Jednak dokumentují vývoj řemesel a techniky, jednak slouží průmyslu a obchodu jako marketingový nástroj. Proto

³⁸ ŠPÉT, J. *Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945)*. Praha, 1979, s. 36–37.

³⁹ Například v roce 1818 Národní muzeum v Rio de Janeiru v Brazílii, ve stejném městě bylo v roce 1845 založeno Museu Imperial de Petropolis.

⁴⁰ První muzeem, respektive komplexem muzeí, byl Smithsonian Institution, založený v roce 1846. Jde vlastně o muzeum a akademii věd v jednom. Zde sdružené instituce jsou národními muzei Spojených států. V roce 1870 bylo založeno Metropolitan Museum of Art v New Yorku a Museum of Fine Arts v Bostonu.

⁴¹ V roce 1835 je založeno slavné Egyptské muzeum v Káhiře, 1879 Bardo museum v Alžíru, 1888 Bardo museum v Tunisu, 1825 South African Museum v Kapském Městě, 1892 Durban Art Gallery.

za nimi mnohde stojí různá sdružení průmyslníků, která je financují, a tento typ patří k nejdynamičtěji se rozvíjejícím muzeím.

Muzea byla do značné míry pokračovateli kabinetů. Sice byla přístupná veřejnosti, ale po prezentační stránce mezi nimi nebyl rozdíl. I muzea v 19. století vystavovala vše, co bylo možné. Rozdíl byl v tom, že kabinety často používaly uzavřené skříně, kdežto muzea využívala vitríny; v kabinetech byly předměty zavěšeny i u stropu, v muzeích byly rozmístěny spíše po podlaze. I v muzeích byl při uspořádání použit vědecký přístup. Taková muzea byla sice zajímavá pro odborníky, ale ne pro laiky. Po počátečním nadšení většinou zájem upadal. Na přelomu 19. a 20. století dochází ke změně. Souvisí to i s rozvojem dalších vědních disciplín jako byla pedagogika a psychologie, jejichž poznatky byly využívány muzejníky a aplikovány v muzejní prezentační praxi. Expozice a výstavy byly dělány jen z vybraných předmětů a doplňovány o další prvky, které je činily atraktivnější.

Muzea byla od 19. století ovlivňována dalším fenoménem, jehož počátek musíme hledat již ve století osmnáctém – průmyslové a obchodní výstavy. První hospodářská výstava se uskutečnila v roce 1754 u zámku Veltrusy. Uspořádal ji Rudolf Chotek na počest návštěvy Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského. Další významná výstava se u nás konala v roce 1791 v Klementinu u příležitosti korunovace Leopolda II. českým králem. Měla ukázat hospodářské úspěchy království. Podobné výstavy se od 50. let 18. století začaly konat nejprve v Anglii, a pak i v dalších evropských zemích a na dalších kontinentech. Výstavy měly nejprve lokální a regionální charakter, ale rozvoj dopravy během 19. století umožnil rozšířit záběr. V roce 1851 se tak konala první Světová výstava v Londýně v proslaveném Crystal Palace.⁴² Třetí Světovou výstavu v roce 1862, opět v Londýně, navštívil i Vojta Náprstek, kterého návštěva inspirovala k založení průmyslového muzea.

Pod dojmem popularity těchto velkých výstav se naši předkové rozhodli po sto letech zopakovat úspěšnou výstavu z roku 1791. Chtěli jí ukázat pokrok, kterého za tu dobu dosáhly naše země. Pro potřeby výstavy, nazvané Zemská jubilejní výstava, byl v Holešovicích postaven i výstavní areál, který slouží stejným účelům dodnes. Byla zde prezentována jednotlivá průmyslová odvětví, obchod, zemědělství a v jednom pavilonu byla nainstalována i retro-

⁴² Byla to budova speciálně postavená pro světovou výstavu. Jednalo se o tehdy populární skleník. Po skončení výstavy budova dále sloužila Londýňanům, ale bohužel v roce 1936 byla zničena požárem. Z předmětů, které zůstaly po výstavě v Londýně vzniklo i první uměleckoprůmyslové muzeum původně zvané South Kensington Museum, dnešní Victoria and Albert Museum.

spektivní výstava.⁴³ Její součástí byla i tzv. Česká chalupa, která ukazovala život na venkově. Tato část zaznamenala obrovský úspěch. Jednak to vedlo k opětovnému zájmu o vesnici, jednak si lidé uvědomili, že zde prezentované věci mají ještě doma a že ty mají svoji hodnotu. Do té doby se jich lidé mnohdy zbavovali jako nepotřebných a bezcenných, nyní viděli, že je potřeba je uchovat. Ještě před skončením Jubilejní výstavy bylo rozhodnuto o uspořádání speciální národopisné výstavy, která byla původně naplánovaná na rok 1893, ale nakonec přesunuta až do roku 1895.⁴⁴

Z hlediska vlivu na muzejnictví je důležitý systém přípravy této výstavy. Původně se měla zaměřit na všechny slovanské národy v Rakousko-Uhersku, proto také její oficiální název zněl Národopisná výstava českoslovanská. Ty ale přímou účast odmítly a v jejím průběhu se konaly jen akce, na kterých se účastnili Slováci a Slovinci. Území Čech, Moravy a Slezska bylo rozděleno na menší regiony, ve kterých měly být sbírány předměty na pražskou výstavu a konány přípravy na další akce. Vyvrcholením činnosti v regionech byly tzv. krajské výstavy, kde se prezentovaly nasbírané předměty. Z nich pak byly vybrány ty, které se zaslaly do Prahy. Vzhledem k tomu, že některé předměty byly pouze zapůjčené, vrátily se ty nevybrané původním majitelům a řešilo se, co s těmi ostatními. Tam, kde již existovalo muzeum, bylo řešení jednoduché, předměty mu byly předány. Jinde to naopak inspirovalo občany k založení vlastního muzea. V souvislosti s oběma výstavami hovoříme o vlně zakládání muzeí. Další přesun předmětů do muzeí nastal po skončení pražské výstavy. Předměty ponechané v Praze se pak staly základem sbírkového fondu Národopisného muzea založeného v roce 1896.

Důležitým činitelem v rozvoji našeho muzejnictví se staly sjezdy muzejních spolků. Konaly se celkem tři – 1893 v Hlinsku, 1898 v Kutné Hoře a 1908 v Praze. Na hlíneckém sjezdu byl významnou postavou Karel Václav Adámek, který se snažil posílit roli regionálních muzeí ve vztahu k Národnímu muzeu. To sice mělo být vůdčí muzejní institucí u nás, ale regionální muzea měla plnit stejnou funkci v daném regionu. V této souvislosti byla snaha přesně vymezit kompetence Národního muzea. Následný sjezd tento trend posilování regionálních muzeí potvrdil a prohloubil. Kromě kompetencí měla být také rozdělena činnost muzeí, zejména sbírkotvorný program. Kliment Čermák přišel s návrhem zřídit zemskou radu muzeí, která by jejich činnost koordinovala a řídila, ale v dané situaci byl návrh neprůchozí. Sjezd také vyslovil požadavek na osvětovou činnost muzeí při zabezpečení památek, kdy se takto mělo zabránit

⁴³ Řada předmětů z Jubilejní výstavy se dodnes nachází v muzejních sbírkách.

⁴⁴ Politická situace a vyhlášení výjimečného stavu v Praze donutily organizátoři výstavu odložit.

jejich ničení či vývozu ze země. Další pokus o zřízení centrální organizace byl přednesen na pražském muzejním sjezdu. Pokračovala snaha pozvednout i odbornost muzeí.

Do vývoje muzejnictví negativně zasáhla první světová válka, kdy většina muzeí musela přerušit svoji činnost. Vývoj po jejím skončení přinesl muzeím novou perspektivu. Předně to byl vznik samostatného Československa. Muzea se na jednu stranu musela vyrovnávat s novou politickou situací, která ale na druhou stranu přinesla jisté uvolnění. Důležitým faktorem bylo založení Svazu československých muzeí v roce 1919 a poté i svazu německých muzeí v roce 1922.⁴⁵ Svaz se snažil být organizací, která česká muzea zastupuje, metodicky jim pomáhá a řeší jejich problémy. Chtěl vytvořit síť muzeí, jasně definovat jejich činnost a programy. K dosažení výsledků chtěl Svaz pořádat pravidelné sjezdy. Tyto plány se ne vždy podařilo uskutečnit, což bylo dáno tím, že většina muzeí byla řízena muzejními spolky, které měly vlastní právní subjektivitu, a Svaz jim nemohl nařizovat co mají a nemají dělat, mohl pouze doporučit. Vytvořila se ale muzejní rada a funkce muzejních revizorů, kteří měli muzeím pomáhat metodicky. Svaz se pokoušel o speciální muzejní zákon, ale zatím neúspěšně. Svaz také chtěl vydávat speciální muzejní časopis, který byl nazván *Muzejní obzor*. V polovině 20. let však vyšla pouhá dvě čísla a další vydávání bylo zastaveno.⁴⁶

V meziválečném období se objevila v českém muzejnictví řada osobností, které se snažily jeho úroveň pozvednout, ať již svojí praktickou činností, nebo teoretickými či praktickými publikacemi. Můžeme sem zařadit plzeňské muzejníky Fridolína Macháčka a Ladislava Lábka, známého propagátora zemědělských muzeí Josefa Kazimoura, Jan Hellicha z Poděbrad, Jaroslava Helferta, Zdeňka Wirtha, Albína Stockého aj. V meziválečném období bylo zřízeno i několik nových muzeí, ať již specializovaných, jako například Poštovní muzeum, nebo regionálních.

Do osudů muzeí v ČR zasáhla druhá světová válka. Muzea, která se nacházela v Sudetech a byla zřízena Němci, byla většinou zařazena do sítě říšských muzeí. Činnost českých muzeí byla utlumena. Přímé ztráty sbírkových předmětů nebyly v muzeích nijak velké, horší situace byla v personální oblasti. Někteří muzejníci se přímo zapojili do odboje a za tuto činnost byli vězněni nebo popraveni, jiní, ač nebyli přímo odbojáři, byli nacisty obviněni z protistátní činnosti a jejich osudy byly podobné. Ztráty utrpěné přímými válečnými ope-

⁴⁵ Oficiální název tohoto svazu byl Verband der Deutschen Museen für Heimatkunde in der Tschechoslowakischen Republik.

⁴⁶ Více o činnosti Svazu v knize ŠPĚT, J. *Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945)*. Praha, 1979.

racemi poznamenaly jen několik málo muzeí. Největší škody byly způsobeny Slezskému zemskému muzeu – jeho výstavní budova, bohužel i se sbírkovými předměty, utrpěla přímý zásah. Další významné ztráty utrpělo Moravské zemské muzeum, které některé své sbírkové předměty, včetně pravěkých nálezů z Dolních Věstonic⁴⁷ a dalších lokalit, přestěhovalo do zámku v Mikulově. Německá armáda a dalších lokalit, přestěhovalo do zámku v Mikulově. Německá armáda při ústupu před Rudou armádou v roce 1945 zámek zapálila a většina předmětů byla zničena.

Konec války umožnil muzeím návrat k normální činnosti. Tam, kde to bylo nutné, se musely nahradit materiální ztráty a také ztráty personální. Důsledky války přinesly ale některé komplikace, zejména v pohraničních oblastech a v případě majetku zrádců a kolaborantů. Státem byla zřízena Národní kulturní komise, která měla zkonfiskované věci převzít a zajistit jejich dočasnou správu, než bude definitivně rozhodnuto co s nimi dále. Mnohé z těchto věcí byly převedeny do majetku muzeí nebo ta byla pověřena jejich správou.

Dalším mezníkem byl rok 1948 a komunistický převrat, který znamenal další vlnu konfiskací a převodů majetku na muzea. Převody konfiskátů se často stávaly pro muzea problémem, neboť neodpovídaly jejich zaměření a také personálnímu obsazení. Přesto se ale o ně najednou musela postarat.

Další změny přinesla 50. léta 20. století. Zákonem byly zrušeny všechny spolky, tedy i muzejní a fakticky to znamenalo zestátnění. Jejich zřizovateli se staly státní orgány a stát si chtěl plně podřídit i činnost muzeí. Měnila se síť muzeí, která byla uzpůsobena územně-správnímu uspořádání státu. Docházelo k jejich slučování a rušení některých, zejména menších muzeí. Přicházela různá nařízení, jak má probíhat sbírkotvorná nebo prezentační činnost. Byl například vypracován jednotný scénář podoby expozic, které měly mít stejné schéma. V roce 1955 byl při Národním muzeu zřízen Kabinet muzejní a vlastivědné práce, který měl metodicky řídit muzea v České republice.⁴⁸

V roce 1959 se splnilo přání předchozích generací muzejníků a byl přijat speciální zákon č. 54/1959 Sb., o muzeích a galeriích. Podle tohoto zákona se řídilo české muzejnictví až do roku 2000, kdy vstoupil v platnost nový zákon č. 122/2000 Sb. Zákon sice odpovídal době vzniku, ale byly jím dány českému muzejnictví pevné a jasné základy.

Další změny, ke kterým docházelo od padesátých let, byly změny personální. Do muzeí se dostávali vysokoškolsky vzdělaní odborníci v jednotlivých vědních disciplínách. Tak bylo možné zajistit

⁴⁷ Slavná Věstonická Venuše byla ukryta na zvláštním utajeném místě.

⁴⁸ V roce 1974 byl přejmenovaný na Ústřední muzeologický kabinet a v roce 1990 na Muzejní informační a studijní službu. V roce 1994 byl pak zrušen.

skutečně odbornou práci v muzeích. Díky jejich činnosti se zvýšily počty sbírkových předmětů. V roce 1965 bylo v Brně otevřeno postgraduální studium muzeologie, které umožnilo získat specializované muzeologické vzdělání. Od roku 1993 se vyučuje muzeologie v denním studiu a od roku 2000 i v kombinovaném (dříve dálkové). Díky tomuto systému vzdělávání je možné zajistit skutečně kvalifikovanou péči o sbírkové předměty v muzeích.

Zásadní přelom pro muzea nastal v roce 1989. Změna režimu a společenské situace přinesla muzeím volnost, ale i značnou nejistotu. Lze říci, že se s těmito změnami muzea vyrovnávají dodnes. Na jednu stranu zmizely zásahy státu a Strany do činnosti muzeí, na druhou stranu zmizela finanční jistota, kterou muzea měla (byť nešlo o nějaké horentní sumy investované do muzejnictví). Muzea si mohou svou činnost určovat sama, pokud ji obhájí před zřizovatelem a ten ji bude ochoten financovat. Muzejníci se ale musí snažit získat i peníze z jiných zdrojů, zřizovatel nehradí již vše. Otevření hranic umožňuje muzeím navázat kontakty v zahraničí, rozšířit tam jak svou sbírkotvornou, tak prezentační činnost a svým návštěvníkům nabídnout dříve nemyslitelné výstavy. Stále více se i v našich muzeích klade důraz právě na práci s návštěvníkem. Česká muzea zde ale hledají teprve svou cestu, musí najít kompromis a optimální poměr mezi činností sbírkotvornou a ochrannou. Máme jedinečnou šanci poučit se ze zkušeností ze zahraničí, kdy mnoho tamních muzeí téměř utlumilo sbírkotvornou činnost a zaměřilo se hlavně na prezentaci. Nyní, v době omezování finančních prostředků, kdy není dostatek financí na původní programy, nejsou sbírkové předměty, které by je mohly nahradit.

Tato situace vznikla koncem 60. let 20. století. Jak jsem uvedl výše, muzea 19. století byla hlavně vědeckými institucemi. Na přelomu století se začíná situace měnit a muzea se začínají více přibližovat návštěvníkům. Stojí za tím i práce řady praktiků a teoretiků, jako byli například Alfred Lichtwark, Wilhelm von Bode aj. Začínají se objevovat požadavky na speciální muzeologickou výuku. Kromě brněnského lektorátu se od 30. let učí muzeologie i na univerzitě v Rio de Janeiru. Definitivní zlom přišel po první světové válce. Rozvoj muzeologie a větší tlak veřejnosti přinesl řadu změn. Do muzeí jsou aplikovány nové technologie a prezentační postupy přebírané ze Světových výstav. Práci muzejníků ovlivňují také některé teoretické práce, jako například kniha *La Museologie* od nestora francouzské muzeologie Georgese Henri Riviéra, *Otázky dnešního muzejnictví a Muzeum a věda* Jiřího Neústupného a později díla Z. Z. Stránského, J. Beneše, W. Gluziňského, A. Bauera, A. Razgoně, K. Schreiner, P. van Mensche, T. Šoly, I. Maroevice, J. Swiecimského, F. Waidachera aj. Od padesátých let se začínají v muzeologii objevovat nové směry, které mají více propojit muzea s jeho publikem, ale

i obyvatelstvem dané lokality. Příkladem je třeba ekomuzeologie, nová muzeologie aj.

I když muzejnictví prošlo radikální změnou, některým ani toto nebylo dost. Při studentských bouřích v Paříži v roce 1968 volala část radikálů dokonce po zrušení muzeí. Právě tyto události vedly muzea k dalším změnám, které měly přilákat více návštěvníků a dokázat potřebnost těchto institucí. Vývoj jde ale dále. Muzea nejsou dnes vnímána jen jako instituce ochraňující přírodní a kulturní dědictví. Mohou podnikům sloužit i jako nástroj reklamy a marketingu. Dnes má snad každá významnější firma své podnikové muzeum, kde prezentuje jedním slovem svoji historii a současnost, ale snaží se také přesvědčit návštěvníka o koupi svých výrobků. Firmy chtějí prostřednictvím muzeí také doložit svůj zájem o kulturu, kulturní dědictví. Budují tak reprezentativní sbírky, především moderního umění, pro které nechávají stavět nové budovy od renomovaných architektů. Jako byly dříve sbírky nástrojem prezentace panovníků, berou někteří politici muzea jako nástroj reprezentace státu. Ne tak, že by přímo zasahovali do jejich činnosti, ale finančními příspěvky, které z nich udělají respektované a hojně navštěvované instituce. Příkladem může být projekt Velký Louvre v Paříži, oprava Museums Inselu v Berlíně a výstavba dalších nových muzeí v tomto městě, MuseumsQuartier ve Vídni aj.

Objevují se nové instituce, které nesou název muzeum, ale jejich činnosti již neodpovídá pojetí klasického muzea. Objevuje se tedy legitimní názor, co to vlastně dnes muzeum je?

Neměli bychom zapomínat ještě na jednu věc. Vznikem a rozvojem muzeí nezaniká soukromé sběratelství. To existuje dále, jen to ne vždy vnímáme. Někteří ze sběratelů se chtějí z předmětů těšit sami, proto mají sbírku doma a jen občas zapůjčí některé předměty na výstavu. Jiní sběratelé se naopak chtějí svou sbírkou pochlubit a založí si pro ni soukromé muzeum. Muzea jsou vlastně také předmětem turistického ruchu a jejich návštěva je jedním ze způsobů trávení volného času. Počty návštěvníků nám dokazují, že je tento fenomén vnímán lidmi stále pozitivně a lze tedy předpokládat další existenci těchto zařízení.

3/ SBÍRKOTVORNÁ ČINNOST MUZEÍ A SPRÁVA SBÍREK MUZEJNÍ POVAHY

Jiří Žalman

ÚVOD

Není pochyb o tom, že sbírkotvorná činnost a správa sbírek muzejní povahy jsou tím, co „dělá muzeum muzeem“, že se jedná o činnosti pro muzeum zcela zásadní. O sbírkotvorné činnosti existuje bohatá literatura, správu sbírek upravují právní předpisy a metodické pokyny, přednáší se o tom na vysokých školách. Ve škole muzejní propedeutiky je této problematice věnováno šest vyučovacích hodin. Absolvovat šestihodinovou přednášku je sice náročné pro posluchače i přednášejícího, ale je to čas postačující maximálně k tomu, abychom si řekli v rychlém sledu to nejpodstatnější, bez možnosti opakování a probírání některých věcí do větší hloubky.

Historie moderních muzeí v českých zemích se píše 200 let. Za tu dobu byly vytvořeny obdivuhodně kvalitní soubory autentických dokladů shromážděných na základě promyšlených záměrů, ale také soubory shromážděné náhodně, kdy muzea často plnila pouze funkci jakési „řízené skládky“ nepotřebných věcí. Příčiny, proč tomu tak bylo, byly různé. Jednou z nejčastějších ale bylo nepochopení smyslu sbírání. Proto tuto přednášku začnu sdělením zcela zásadním, které budu navíc připomínat opakovaně – tvorba sbírky, uchovávání sbírky a správa sbírky nejsou smyslem muzea, ale pouze základním a ničím jiným nezastupitelným prostředkem, jak skutečný smysl muzea naplňovat. Zdůrazňuji to hned v úvodu proto, že devadesát devět lidí ze sta (včetně profesionálů!) odpoví na otázku: Co je smyslem muzea?, slovy „sbírání dokladů, uchovávání sbírky a péče o ni“ a zaměřují tak prostředek za smysl. Je to pochopitelné, vždyť sbírání a uchovávání je činností velice pracnou, časově náročnou, každodenní, nikdy nekončící. Zatímco ten skutečný smysl, o kterém si řekneme za chvíli, je vyjádřen jen některými a občasnými výstupy muzejní práce. Je to pochopitelné i proto, že současná muzea se zrodila do věku ochránářského, kdy se stejnou vehemencí chráníme zelí proti běláskům a bělásky před vyhynutím. Záchrana a ochrana čehokoliv je často předkládána jako „hodnota sama o sobě“, o jejím smyslu se proto nepřemýšlí. V tomto ochránářském věku se také daří pojmu „dědictví“, který velmi posiluje argumenty o smyslu muzea jako instituce toto dědictví zachraňující a chránící. Známe dědictví movité a nemovité, kulturní, archeologické, přírodní... Z pojmu dědictví jakoby samozřejmě vyplýval závazek se o všechno